

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
УКРАЇНОЗНАВСТВА

С. Г. Чемеркін
С. Я. Єрмоленко
А. Ю. Пономаренко
В. В. Шляхова

**Електронний підручник
з української мови
на українознавчій основі
(концепція)**

Київ
ВБ «Максимум»
2010

УДК 811.161.2 + 37.02

ББК 81.2Укр + 74.20

Е50

*Затверджено до друку вченою радою
Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України
(протокол №9 від 26 жовтня 2009 року)*

Рецензенти:

Брицин В. М., доктор філологічних наук, професор, Інститут мовознавства
ім. О. Потебні;

Остапенко Н. М., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри стилістики
і культури української мови, Черкаський національний уні-
верситет ім. Богдана Хмельницького;

Лубинець А. В., учитель-методист, учитель української мови та літератури,
Скандинавська гімназія м. Києва.

Е50 Електронний підручник з української мови на українознавчій основі
(концепція) / С. Г. Чемеркін, С. Я. Єрмоленко, А. Ю. Пономаренко,
В. В. Шляхова. — К.: ВБ «Максимум», 2010. — 56 с.

ISBN 978-966-1629-07-2

У виданні представлено концепцію електронного підручника з української мови, який побудовано на українознавчій основі. Концепція передбачає використання різних типів електронної комунікації. Запропоновано новий підхід до вивчення української мови з використанням певного типу соціальної мережі, яка може бути сформована у головному центрі вивчення українознавства.

Для філологів, фахівців з українознавства, вчителів української мови та українознавства, студентів.

УДК 811.161.2 + 37.02

ISBN 978-966-1629-07-2

© Національний науково-дослідний
інститут українознавства, 2010

© Чемеркін С. Г., 2010

© Єрмоленко С. Я., 2010

© Пономаренко А. Ю., 2010

© Шляхова В. В., 2010

ЗМІСТ

Інновації у вивченні української мови на українознавчій основі	4
Репрезентація контенту підручника	
за розділами навчальної програми	14
Фонетика. Орфоепія. Графіка	14
Лексикологія	21
Фразеологія	22
Будова слова. Словотвір	22
Морфологія	29
Синтаксис	33
Орфографія. Пунктуація	34
Розвиток зв'язної мови	37
Оцінювання навчальних досягнень учнів	39
Основні види роботи з формування писемної мови школярів	40
Диктант	40
Твір	41
Переказ	41
Контрольні функції для письмових завдань	42
Додатки	44
Висновки	54

Інновації у вивченні української мови на українознавчій основі

Сучасна інформаційна доба ставить перед мовною освітою, основ якої закладаються в загальноосвітній школі, нові завдання. Формування мовної особистості, яка добре володіє державною мовою і здатна реалізувати свої знання в усіх сферах суспільного життя України, передбачає використання на уроках мови не лише традиційних методів навчання, а й нових сучасних технологій з урахуванням можливостей електронних носіїв інформації. Ефективність засвоєння мови, практичне володіння навичками читання і письма, складання самостійних висловлювань у різних стильових різновидах сучасної української мови залежить від мотивації навчання й досконалого володіння літературними нормами.

Електронний підручник з української мови — неодмінний атрибут сучасного навчання мови. Він потрібен як учням, так і вчителям, оскільки інтенсифікує й урізноманітнює практичне засвоєння мови, введе теоретичний матеріал (лінгвістична лінія програми) в комунікативні ситуації, пов'язані з різними сферами суспільного життя українців. Наповнення електронного підручника українознавчою інформацією — про природу, історію, культуру України — забезпечить інтеграційний характер уроків з української мови. Поєднання текстових, графічних, візуальних, аудіальних засобів сприятиме зацікавленому, розвивальному навчанню, мотивуватиме зростання інтересу до вивчення мови як засобу пізнання.

У чому особливість електронного підручника? Які теоретичні засади його створення?

По-перше, електронний підручник завдяки гіперпосиланням об'єднує розділи (теми), засвоєння яких передбачено програмами для кожного класу, в цілісну інформаційну систему. Учень, залежно від рівня засвоєння конкретних тем, має змогу звертатися до різних підрозділів вивчення мови від 5 до 9 класу, коли виникає потреба повторення, повер-

нення до вже пройдених тем (параграфів) у попередніх класах чи в тому самому класі.

По-друге, пропонована в електронному підручнику аудіоінформація забезпечить активне засвоєння учнями орфоепічних норм української літературної мови. Цьому також сприятиме й використання ефективної в навчанні мови функції караоке.

По-третє, важливо, що електронний підручник дає змогу працювати з навчальним матеріалом індивідуально й вибірково залежно від підготовки учня, а також він забезпечить широкі можливості для ефективного спілкування учня з учителем.

Урізноманітнення каналів, за якими надходить інформація, сприятиме виробленню комунікативних навичок учнів, їхнього автоматичного засвоєння української орфографії. Доступна, цікава, розвивальна форма навчання, в якій задіяні аудіо- та відеоінформація, а також переходи від одного рівня інформації до наступного поєднуюватимуть вивчення української мови з пізнанням України. Вивчення мови на українознавчій основі — це пізнання історії, природи України, культури, звичаїв українців. Відеоматеріали про історичні пам'ятки України, аудіоматеріали про українську музику й пісню, про видатних співаків, художників доповнюватимуть теоретичний лінгвістичний матеріал про мовну систему, сприятимуть формуванню навичок зв'язної мови. Запропоновані алгоритми роботи з текстом полегшуватимуть засвоєння правил створення розповідей, описів, роздумів, а також вчитимуть редагувати тексти, писати ділові папери, що передбачено чинними програмами.

Кожна із частин електронного підручника містить українознавчий матеріал, що враховує вікові особливості учнів і щодо можливостей сприймання інформації, і щодо розвитку креативних здібностей учнів.

Електронний підручник з української мови на українознавчій основі має практичне значення і для учня, і для вчителя: учень сам за допомогою спілкування з комп'ютером зможе оцінити рівень своєї підготовки, засвоєння конкретної теми в кожному класі. За допомогою відсилань до роботи над помилками учень повторює правила, виконує додаткові вправи, правильність виконання яких оцінює комп'ютер.

Спілкування з комп'ютером дає змогу ефективно виконувати тестові завдання.

Вчитель, маючи в підручнику рекомендації оцінювання навчальних досягнень учнів, зможе диференціювати учнівські знання. Крім того, він ма-

тиме потрібну для роботи інформацію про рекомендовані обсяги диктантів, переказів, творів, таблиці про рекомендований обсяг текстів, призначених для аудіювання, рекомендований обсяг текстів для читання мовчки.

Отже, запропонована концепція створення інноваційного електронного підручника з новими формами й прийомами вивчення української мови на українознавчій основі передбачає створення такого підручника, який має забезпечити ефективне опанування державної української мови в її функціонально-стильовому розмаїтті. Такий навчальний продукт відкриватиме перед випускником школи широкі можливості щодо вибору вищого навчального закладу й застосування своїх знань у практичній діяльності.

Електронний підручник — розроблений у програмному гіпертекстовому середовищі інтегрований носій інформації, що:

- а) містить детально структурований навчальний матеріал із певної дисципліни;
- б) організований у вигляді послідовності інтерактивних кадрів;
- в) забезпечує надання аудіовізуальної інформації;
- г) здійснює зворотний зв'язок через автоматичну систему діагностики знань.

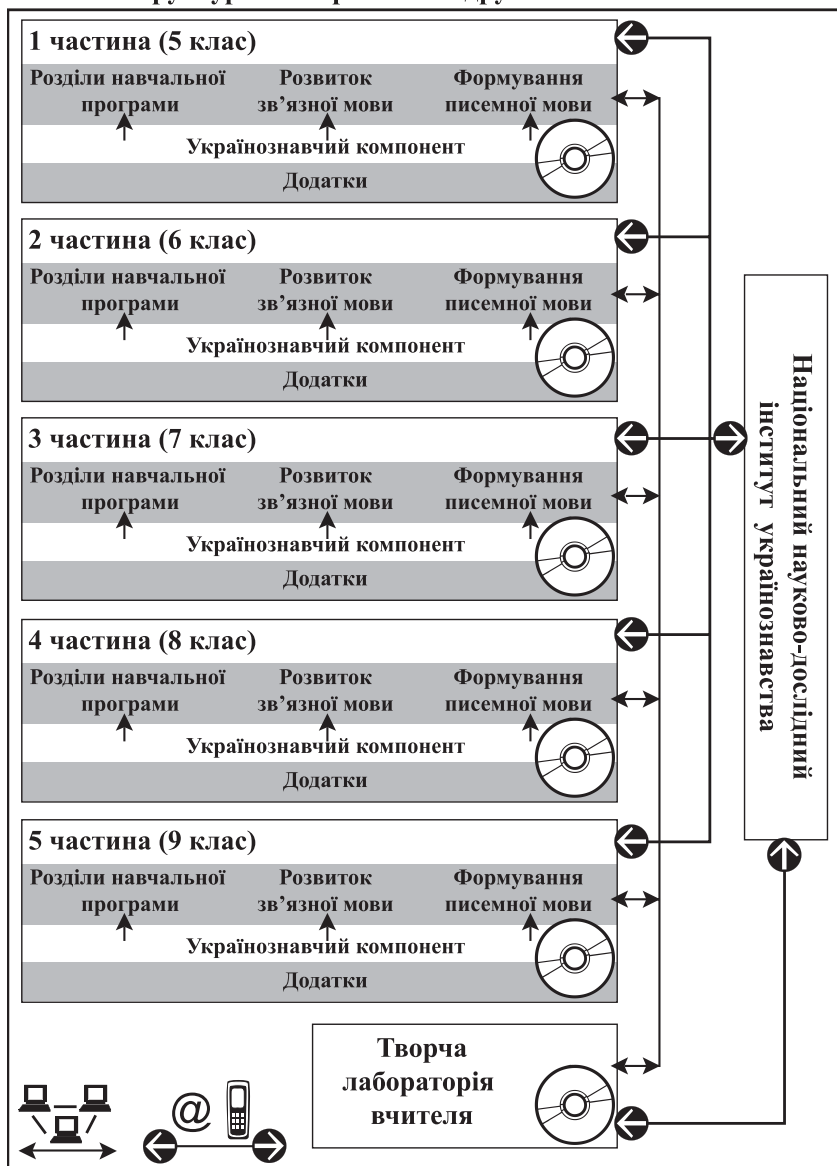
Електронний підручник з української мови на українознавчій основі¹ (далі — підручник) розраховано на учнів 5-9 класів загальноосвітньої школи та вчителів-словесників. Пропонований програмний продукт — це електронний навчально-методичний комплекс з української мови, що призначений для самостійної роботи школярів, а також для можливого використання його вчителем на уроках української мови.

Структура: підручник складається із 5 частин, кожна з яких відповідає навчальній програмі одного класу і є автономною щодо електронно-технічного використання (схема 1).

Підручник можна використовувати у двох **режимах**: *локальному* (для індивідуального навчання) і *мережевому* (для організації оперативного зв'язку з учителем). Мережевий режим передбачає використання додаткового програмного забезпечення (у вигляді окремого електронного носія), яке дає змогу вчителю-словеснику через сервер комп'ютерного класу ак-

¹ На науковий твір «Концепція електронного підручника з української мови на українознавчій основі» ННДІУ, С. Г. Чемеркіну, С. Я. Єрмоленко, А. Ю. Пономаренко, В. В. Шляховій видано свідоцтво про реєстрацію авторського права №30940.

Схема 1. Структура електронного підручника

тивувати функцію «Творча лабораторія вчителя», самостійно конструювати матеріали до уроків, використовуючи будь-які сегменти змістового наповнення електронного підручника, проводити заняття з української мови в локальній мережі.

Система пошуку в електронному підручнику передбачає індексний і повнотекстовий пошук. При індексному пошуку використовується набір показників, кожний із яких містить власний набір ключових слів. Повнотекстовий пошук може проводитися по всіх розділах або за вказаним розділом.

Контент підручника — поєднання чотирьох основних компонентів, для кожного з яких передбачено власне освітньо-методичне завантаження (схема 2):

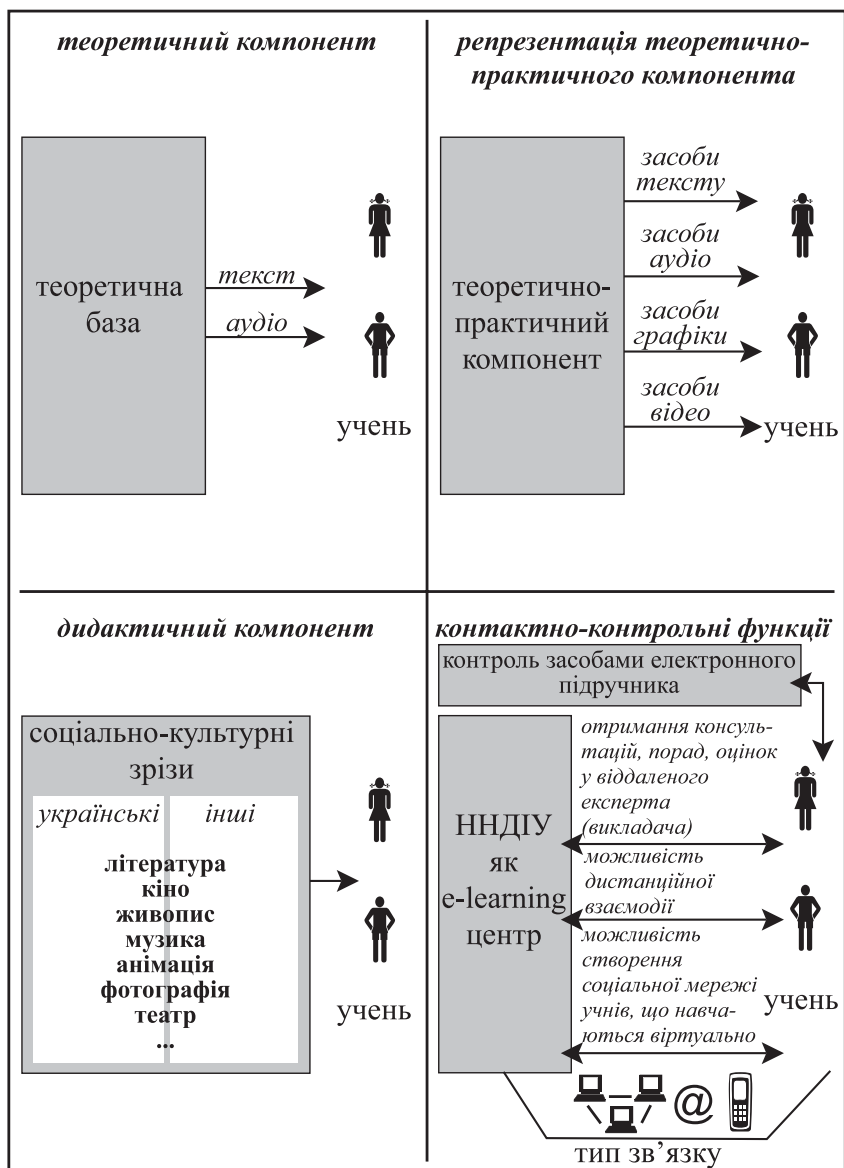
1) *теоретичний компонент* — організований у вигляді гіпертекстової інформаційної моделі; складається із тотожних текстових і аудіальних частин, які розкривають суть теоретичного матеріалу, містять правила, приклади тощо. Аудіальний теоретичний матеріал подано в озвученні кількома мовцями для створення динаміки й ефекту присутності. За потребою наявні в підручнику визначення, правила, приклади можуть повторюватися;

2) *репрезентація теоретично-практичного компонента* здійснюється різними зображальними та медіазасобами. Теоретично-практичний компонент реалізовано усіма засобами презентації (власне текстової, графічної, візуальної, аудіальної) з домінуванням у розділах того чи того засобу;

3) *дидактичний компонент* представлено всіма комунікативними зрізами соціально-культурних рівнів життя українців. Актуалізовано зразки творів класичної та сучасної української літератури (у кожній частині підручника представлено зразки текстів з української літератури відповідно до шкільної програми), української сучасної і класичної музики, анімаційної та художньої фільмографії, зразки образотворчого мистецтва, фотографії, різновидів сучасного арту. У підручнику використано комунікативні зразки соціально-культурних рівнів життя світового співтовариства;

4) *контактно-контрольні функції* побудовані на засадах e-learning, які передбачають як самоконтроль рівня навчальних досягнень за допомогою комп'ютера, так і можливість дистанційного навчання та віртуального контакту з учителем. Основний e-learning-центр локалізовано

Схема 2. Квадранти контенту електронного підручника з української мови на українознавчій основі

в Національному науково-дослідному інституті українознавства, контакти здійснюються через мережу Інтернет та мобільний зв'язок. У кожному окремому розділі для контролювання рівня знань та умінь учня застосовано тестові завдання.

Специфіка програмного забезпечення не завжди забезпечує контрольну функцію під час самостійної роботи учня, тому однією з важливих передумов ефективного використання підручника є бажання учня навчатися самостійно.

Дидактичні функції підручника:

- інформаційна;
- інтегровальна;
- систематизаційна;
- трансформаційна;
- самоосвіти;
- корекції та контролю;
- розвивально-виховна;
- прогностична.

Їхня реалізація у пропонованому програмному продукті відбувається через:

- забезпечення поглибленого вивчення української мови, чому сприяє легкий та швидкий доступ до потрібних фрагментів інформації; надання можливості отримання як загального уявлення про зміст та структуру навчального матеріалу, так і про взаємозв'язок його окремих фрагментів; інтегрування знань із різних джерел;
- українознавче змістове наповнення контенту підручника, спрямоване на формування цілісного, ментально властивого для українців уявлення про світ;
- формування власної траєкторії навчання для кожного учня, можливість самостійного обрання послідовності опрацювання навчального матеріалу; стимулювання навчально-пізнавальної мотивації;
- створення умов для формування пізнавального інтересу, пізнавальної активності через засоби для проведення комп'ютерного моделювання та експерименту;
- стимулювання бажання поглибити знання, поліпшити результати навчання завдяки забезпеченню індивідуальної допомоги, рекомендацій за результатами тестування;

- емоційно-виразне ілюстрування теоретичного матеріалу, що забезпечує вплив на емоційно-вольову сферу того, хто навчається;
- накопичення статистичної інформації про хід навчального процесу;
- формування навичок самоосвіти;
- розвиток творчих здібностей і комунікативної культури учнів;
- формування в учня навичок користування різними видами комп'ютерної техніки та програмного забезпечення.

Основний комунікативний принцип підручника — застосування інтерактивного принципу на всіх навчальних рівнях. Інтерактивність є основною комунікативною властивістю підручника при аудіальному, візуальному спілкуванні, спілкуванні через текстовий запис. У напрямку комп'ютер → людина комунікація відбувається у власне текстових (наприклад, можливість пошуку різної інформації у підручнику), аудіальних (наприклад, подання теоретичного матеріалу у вигляді аудіорозповіді), візуальних (наприклад, опис відеозображення під час роботи з розвитку зв'язної мови) каналах; у напрямку людина → комп'ютер — у власне текстових (наприклад, перевірка правильності виконання тестових завдань), аудіальних (наприклад, перевірка учнем правильності власної вимови) каналах (схема 3).

Схема 3. Домінуючий напрямок у комунікації

	<i>теоретичний матеріал</i>	<i>вправа</i>	<i>завдання</i>	<i>диктант</i>	<i>твір</i>	<i>переказ</i>	<i>тест</i>
<i>текст</i>	 → 	 ↔ 	 ↔ 	 ↔ 	 ↔ 	 ↔ 	 ↔
<i>аудіо</i>	 → 	 ↔ 	 ↔ 	 → 	 → 	 → 	 ↔
<i>відео</i>	 → 	 ↔ 	 ↔ 	 → 	 → 	 → 	—
<i>караоке</i>	—	 ↔ 	 ↔ 	—	—	—	—
<i>гіпертекст</i>	 → 	 → 	 → 	 → 	 → 	 → 	—
<i>гіпермедіа</i>	 → 	 → 	 → 	 → 	 → 	 → 	—

Структура навчального матеріалу і сам навчальний матеріал відповідають чинній програмі з української мови для загальноосвітньої школи. У кожній частині підручника запропоновано ідентичний перелік тем, який через гіперпосилання дає змогу знайти відповідну тему та перелік вправ і завдань до неї. До кожного розділу (чи підрозділу) контенту електронного підручника наведено алгоритми мовних розборів, організовані у вигляді презентацій з елементами анімації (схема 4).

Специфіка використання електронних засобів і їх насиченість обмежені щодо кожної з частин підручника (схема 5).

Аудіоінформація. Використання аудіоінформації характерне для усіх частин підручника. Для учнів 5-6 класів реалізовано аудіальну комунікацію з комп'ютером здебільшого у напрямку комп'ютер → людина; для учнів 7-9 класів — у напрямку комп'ютер ↔ людина.

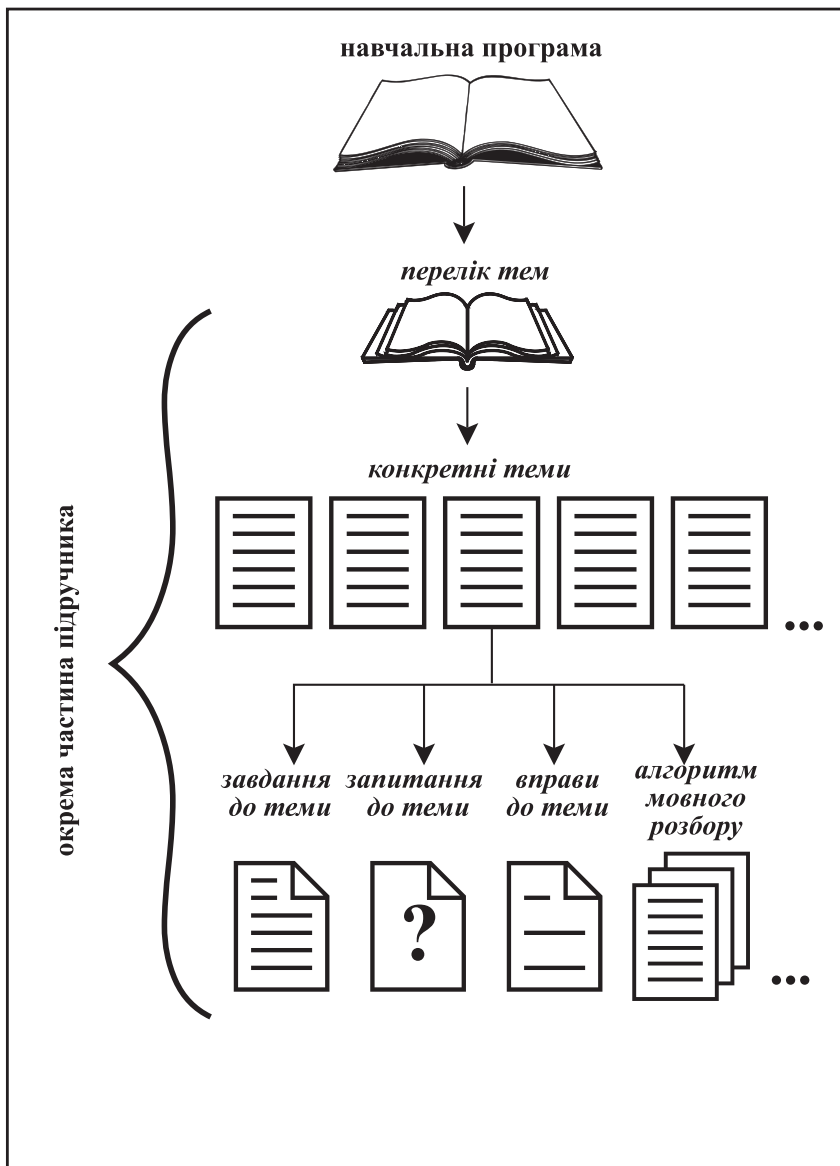
Відеоінформація. Використання відеоінформації характерне для всіх частин підручника. Для учнів 5 класу — широке використання відеоряду у вигляді анімованих фільмів, художніх роликів (меншою мірою), нескладних анімованих схем; 6 класу — використання відеоряду у вигляді анімованих фільмів, художніх роликів, анімованих схем; 7 класу — використання відеоряду у вигляді анімованих фільмів (меншою мірою), художніх роликів, ускладнених анімованих схем; 8 класу — використання відеоряду у вигляді художніх роликів, складних анімованих схем; 9 класу — використання відеоряду у вигляді художніх роликів, складних багаторівневих анімованих схем.

Гіпермедіа. Використання гіпермедіа характерне для усіх частин підручника. Для учнів 5-7 класів передбачено використання гіпермедіа через гіперпосилання у вигляді простих (зрозумілих) піктограм, рисунків, фотографій або текстів, які дають змогу зрозуміти, що існує вихід на інший рівень інформації; для учнів 8-9 класів — використання гіпермедіа через гіперпосилання у вигляді складних піктограм, рисунків, фотографій або текстів.

Гіпертекст. Використання гіпертексту застосовано до усіх частин підручника. Для учнів 5 класу — перехід лише на один текстовий у широкому розумінні рівень, для учнів 6 класу — перехід на один-два текстові у широкому розумінні рівні; для учнів 7-9 класу — перехід на кілька текстових у широкому розумінні рівнів.

Караоке. Використання функції караоке застосовано до всіх частин підручника. Для учнів 5 класу — артикуляція вивченого вірша, пісні без ру-

Схема 4. Структура навчального матеріалу

хомого текстового рядка; для учнів 6 класу — артикуляція вивченого вірша, пісні із рухомим текстовим рядком; для учнів 7 класу — артикуляція вивченого вірша, пісні з рухомим текстовим рядком, спонтанна артикуляція прозового твору з рухомим рядком; для учнів 8-9 класів — спонтанна артикуляція вивченого вірша, пісні, прозового твору із рухомим текстовим рядком.

Схема 5. Специфіка використання електронних засобів

Електронні засоби			5 клас	6 клас	7 клас	8 клас	9 клас
Аудіо	напрямок комунікації		●	●	●	●	●
			○	○	●	●	●
Відео	анімований фільм		●	●	○	○	○
	художній фільм		⊙	●	●	●	●
	анімована схема		○	○	⊙	●	●
Гіпер-медіа	перехід на простий рівень		●	●	●	●	●
	перехід на складний рівень		○	○	○	●	●
Гіпер-текст	перехід на 1-2 рівні		○	⊙	●	●	●
	перехід на 3 і більше рівнів		—	—	●	●	●
Караоке	наявність рухомого рядка		—	○	⊙	●	●
	відсутність рухомого рядка		○	—	—	—	—
Міра насиченості використання електронного засобу							
○ — слабка ⊙ — середня ● — сильна							

Репрезентація контенту підручника за розділами навчальної програми Фонетика. Орфоепія. Графіка

У репрезентації матеріалу з фонетики акцент зроблено на аудіокомпонентах. Тут щонайбільшою мірою реалізовано аудіальний тип комунікації комп'ютер ↔ людина. Через матеріал, представлений у підручнику, можна перевірити вимову учня — від артикуляції окремих

звуків, слів, словосполучень до інтонування окремих речень. Передбачено функцію аудіальної побудови учнем контексту за правилами риторики. Кожен такий контекст подано у вигляді писаного тексту, схематичної характеристики інтонування, акцентування, зразкового артикулювання, представленого в аудіо- та відеоформатах.

Теоретичний компонент. Реалізовано через аудіо- та текстову презентацію теоретичного матеріалу. Уявлення про фонетичну транскрипцію формується за допомогою презентації з елементами анімації, навички транскрибування слів відпрацьовуються через вправи на моделювання. Поняття асонансу, алітерації, звуковідтворення представлено в аудіотекстах (наприклад, В. Сосюра «Сіє зорі неба синє сито, тихо ллється споминів вода...»). Акцент у теоретичному матеріалі зроблено на диференціацію написання й вимови певних словоформ, у яких відбувається чергування (наприклад, -ськ-, -зьк-, -цьк-), відповідно тут теоретичний матеріал подано з паралельним використанням власне текстової, анімаційної та аудіальної інформації. Розділ «Графіка» подано з використанням анімаційного ряду для унаочнення історії письма — від фінікійського до українського.

Дидактичний компонент: використання відеосюжетів із фільмуспектаклю «Наталка-Полтавка» — «Зміни в групах приголосних» та ін. Як приклади використано уривки музичних творів (А. Малишко «Пісня про рушник», Д. Павличко «Впали роси на покоси», «Два кольори», М. Ткач «Марічка», М. Сингаївський «Чорнобривці»; мелодії П. Майбороди, О. Білаша, І. Шамо; записи творів у виконанні Д. Гнатюка, А. Солов'яненка, Є. Мірошниченко, А. Мокренка, Д. Петриненко, К. Цісик). У сегменті «Тексти для читання мовчки» запропоновано матеріали про найдавніші пам'ятки української писемності, українських першодрукарів (див. схеми 6-1, 6-2, 6-3, 6-4, 6-5).

На схемах, поданих далі, репрезентовано показники українознавчого дидактичного компонента, використовуюваного у кожному розділі навчальної програми. У частині схем до кожного з розділів подано загальні рівні використання українознавчого дидактичного компонента, зокрема, плейсметричних (місце; виділено на карті сірим кольором) та темпоральних (час; виділено позначкою на шкалі часу) показників. У розділах «Фонетика. Орфоепія. Графіка» та «Лексикологія» як зразки подано ряд схем щодо конкретного використання плейсметричних (на карті подано чорним кольором), темпоральних (позначка, виділена на шкалі часу еліпсом) та інших показників — мультимедійних (засіб мультимедіа) та персоналітичних (персона).

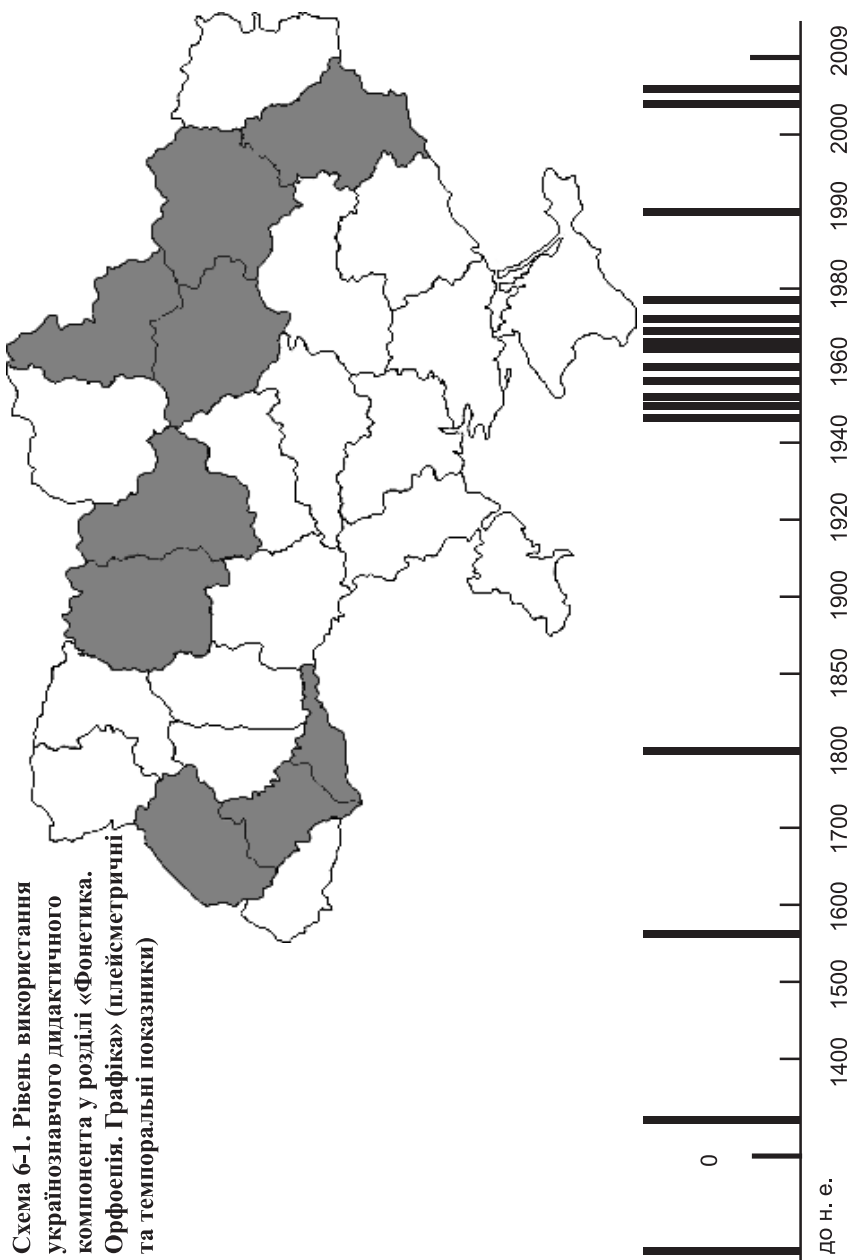

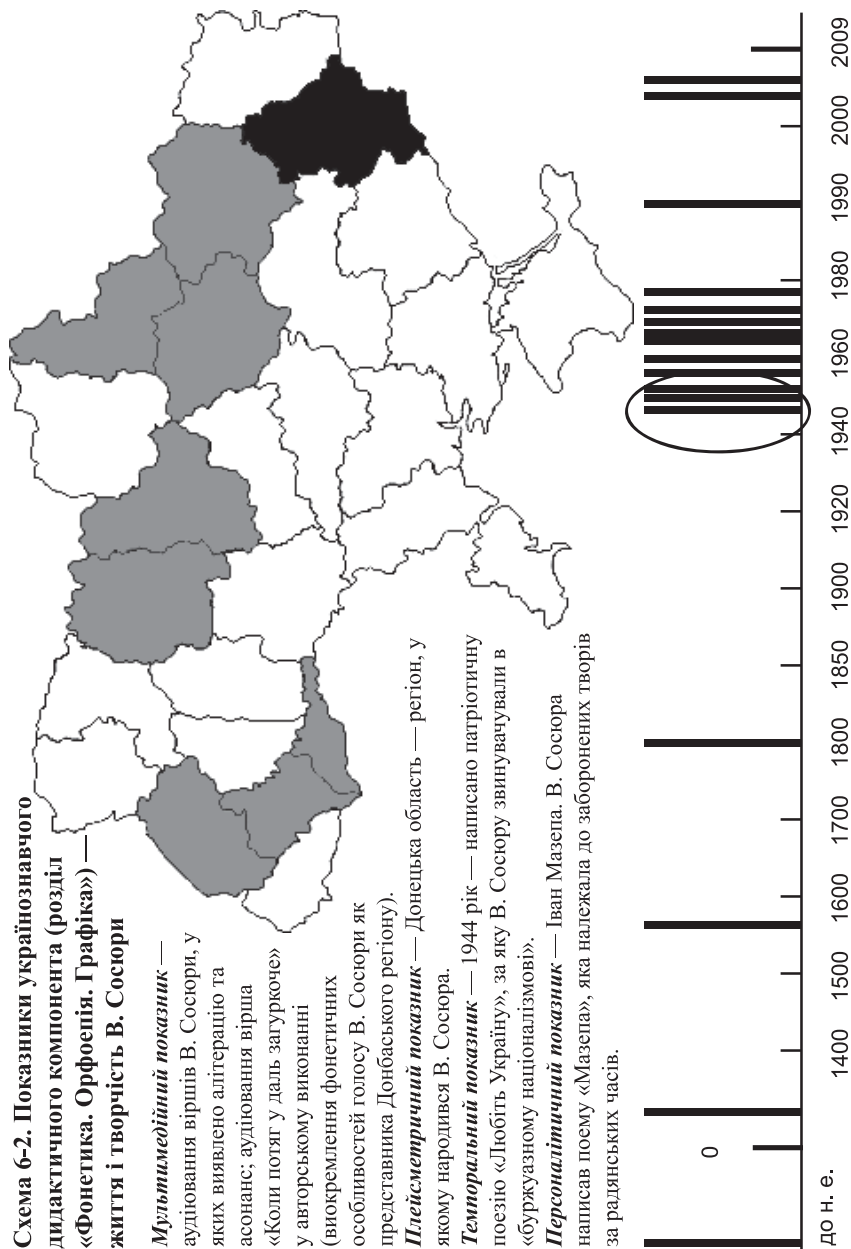
Схема 6-2. Показники українознавчого дидактичного компонента (розділ «Фонетика. Орфоенія. Графіка») — життя і творчість В. Сосюри

Мультимедійний показник — аудіювання віршів В. Сосюри, у яких виявлено алітерацію та асонанс; аудіювання вірша «Коли потяг у даль загуркоче» у авторському виконанні (виокремлення фонетичних особливостей голосу В. Сосюри як представника Донбаського регіону).

Плейсметричний показник — Донецька область — регіон, у якому народився В. Сосюра.

Темпоральний показник — 1944 рік — написано патріотичну поезію «Любіть Україну», за яку В. Сосюру звинувачували в «буржуазному націоналізмі».

Персоналітичний показник — Іван Мазепа. В. Сосюра написав поему «Мазепа», яка належала до заборонених творів за радянських часів.

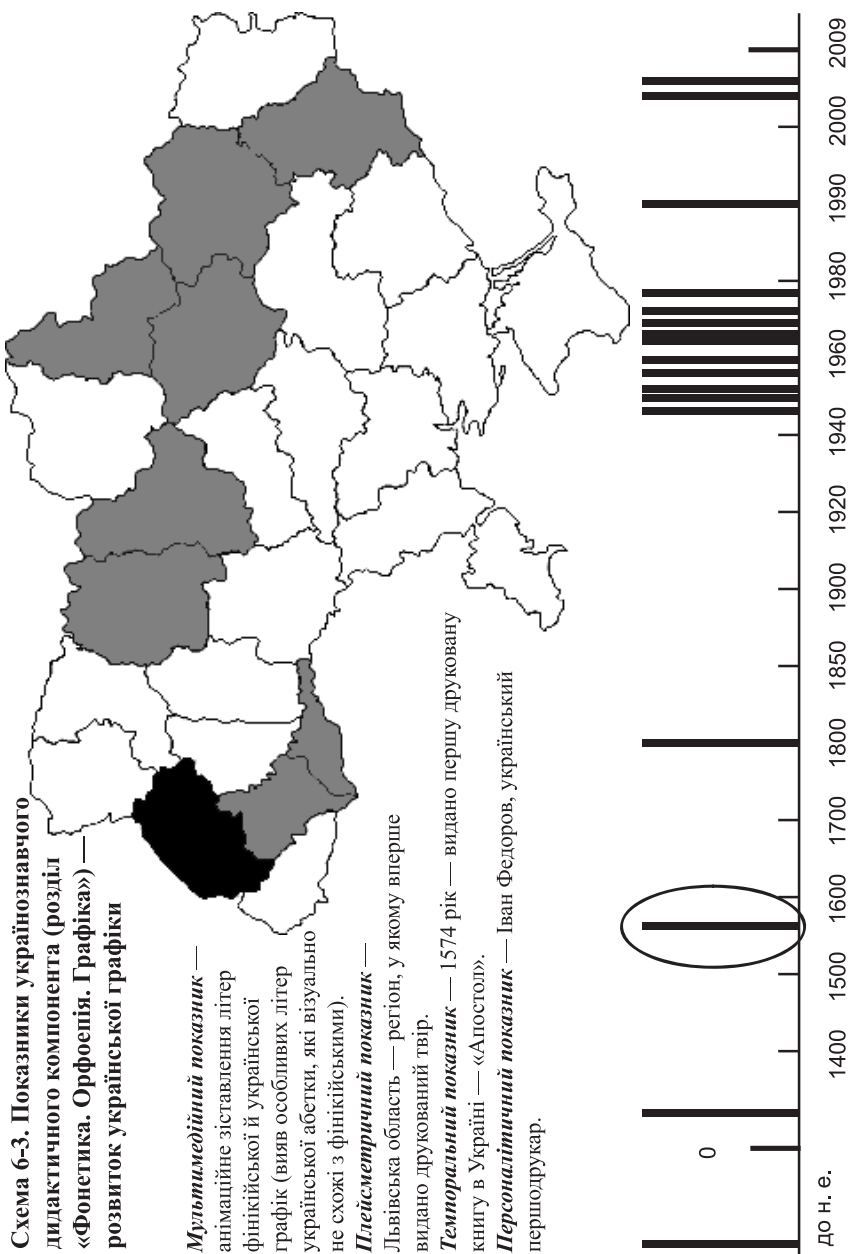

Схема 6-4. Показники українознавчого

дидактичного компонента (розділ

«Фонетика. Орфоєпія. Графіка») —

«Пісня про рушник»

Мультимедійний показник —

аудіювання «Пісні про рушник» —

виконання Дмитра Гнатюка

(виокремлення лексем на

позначення подовження при-

голосних звуків — *щебелання*,

чергування приголосних —

прободжати, доріжжя, рушничок тощо).

Плейметричний показник — Чернівецька область — регіон,

у якому народився Дмитро Гнатюк.

Темпоральний показник — 1946 рік — будучи студентом

консерваторії, Д. Гнатюк дебютував на сцені Великого театру в

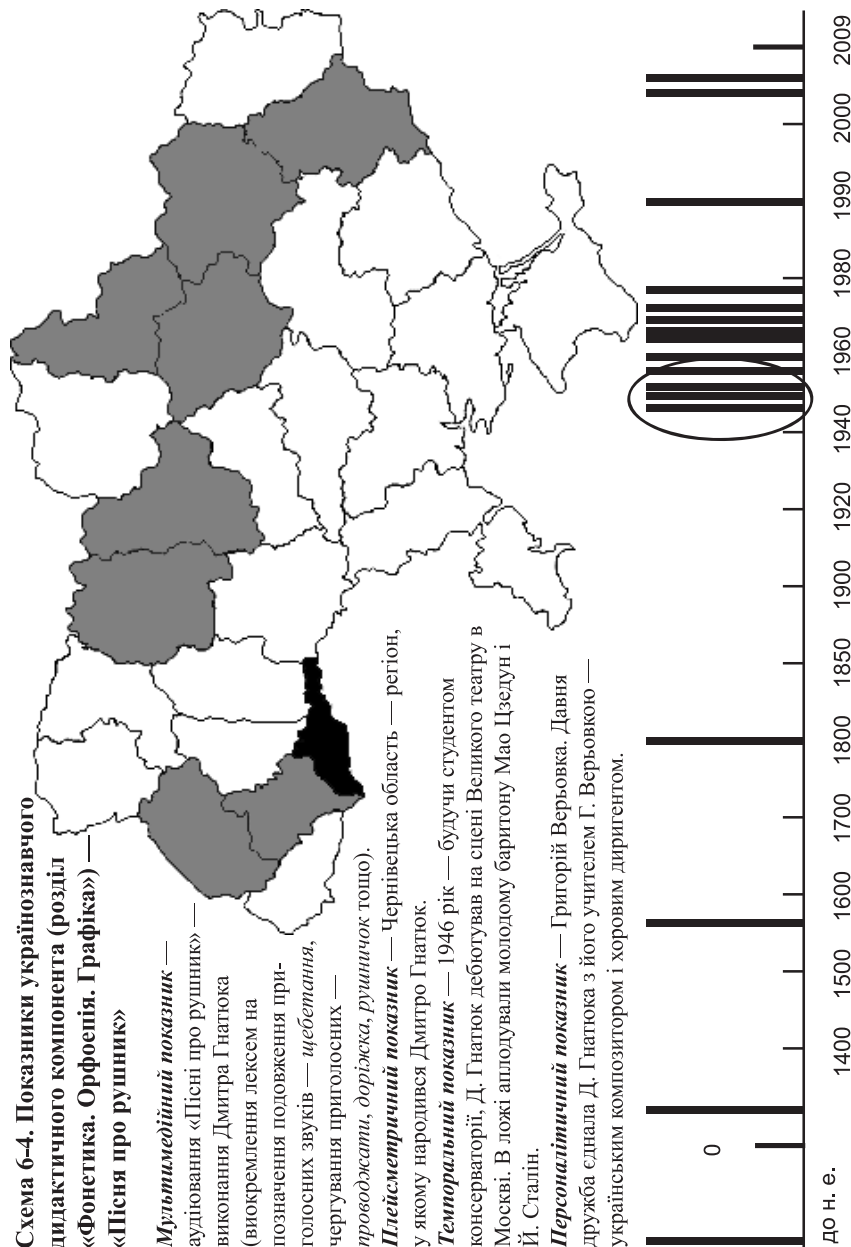
Москві. В ложі аплодували молодому баритону Мао Цзедун і

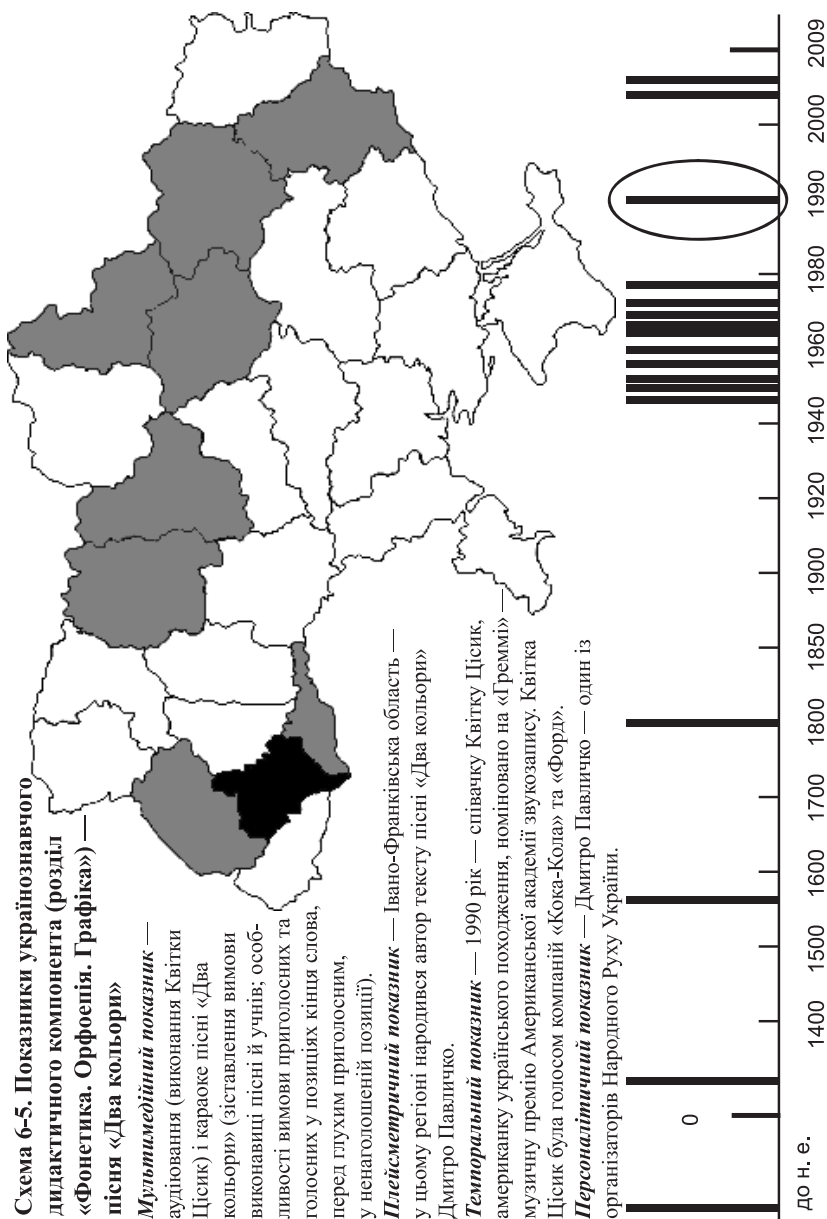
Й. Сталін.

Персоналітичний показник — Григорій Верьовка. Давня

дружба едиала Д. Гнатюка з його учителем Г. Верьовкою —

українським композитором і хоровим диригентом.

Лексикологія

В основу репрезентації матеріалу з лексикології покладено принцип електронного словника. Кожна тема представлена як один із структурних елементів такого словника. Лексичне значення слова — тлумачення значення лексичної одиниці, зафіксоване у словнику. Багатозначність слова — перелік ряду схожих значень одного слова, які зафіксовані у словнику. Омонімія — зіставлення ряду різних значень одного слова. Синонімія — зіставлення подібних значень окремих слів зі словника. Антонімія — зіставлення протилежних значень різних слів. Кожну групу лексики візуалізовано як частину словникової статті, де кожна група має своє зовнішнє оформлення. В основу груп лексики антонімів, синонімів, омонімів, багатозначних слів покладено принцип зіставлення або протиставлення, що візуалізовано у підручнику у вигляді специфічних стрижнів, довкола яких відбувається лексична дія: наприклад, з обох боків стрижня *час доби* формується антонімічна пара *день — ніч*; довкола стрижня *швидко рухатися* формується синонімічний ряд *бігти, мчати, гнатися, летіти* тощо. На закріплення мовної одиниці в активному словнику учня позитивно впливає апелювання до наочного образу під час пояснення значення нового поняття та специфіки його функціонування.

Теоретичний компонент. Реалізовано через аудіо- та текстову презентацію теоретичного матеріалу. Кожне визначення терміна запропоновано в текстовому та аудіальному вигляді. Аудіальний підхід максимально реалізовано в темах «Нейтральна та емоційно забарвлена лексика», «Розмовно-просторічна лексика» із засобами інтонаційного виділення вимови. Тема «Діалектні слова» поряд із теоретичним матеріалом репрезентована для прикладу відеорядом із фільму «*Тіні забутих предків*», а також аудіорядом із творів В. Стефаника, П. Куліша. Запропоновано інтерактивну карту діалектів української мови. У вигляді анімаційного ряду подано інформацію про словники української мови.

Дидактичний компонент: конструювання схеми «Лексична скарбниця рідної мови» (на моніторі учням запропоновано фрагмент схеми, частину комірок якої їм треба заповнити самостійно, скориставшись матеріалом теоретичного блоку). Виконання творчого завдання з теми «Розмовно-просторічна лексика» на основі мовного матеріалу мультфільму «Тачки» (український переклад). Як приклади використано ілюстрації чудес природи, природних споруд — «Камінне село» (Житомирська обл.), «Скелі Довбуша» (Івано-Франківська обл.), Мармурова печера (АР Крим),

Ведмідь-гора (АР Крим), гора Говерла (Івано-Франківська обл.), Бузькі пороги (Вінницька обл.), озеро Світязь (Волинська обл.), «Кам'яні могили» (Донецька обл.), озеро Синевир (Закарпатська обл.), Долина нарцисів (Закарпатська обл.), урочище Чорний ліс (Кіровоградська обл.), острів Зміїний (Одеська обл.), Базальтові стовпи (Рівненська обл.), Яблуня-колонія (Сумська обл.), Подільські Товтри (Хмельницька обл.), Дуб Максима Залізняка (Черкаська обл.), скелі Чорний Див (Чернівецька обл.), дендрологічний парк «Софіївка» (Умань), дендрологічний парк «Олександрія» (Біла Церква) (див. схеми 7-1, 7-2, 7-3, 7-4, 7-5).

Фразеологія

В основу репрезентації матеріалу з фразеології покладено принцип заміщення одних одиниць іншими. Кожен фразеологізм подано як одиницю, яка завжди має адекватний нейтральний відповідник. У підручнику на матеріалі стилістично нейтральних текстів застосовано можливість адекватної заміни лексеми чи словосполучення фразеологізмом. Крім того, у підручнику розкрито поняття «штамп» — певне сполучення слів, які вживають відповідно до ситуації. На матеріалі стилістично нейтральних текстів моделюється ситуація, яка зумовлює використання того чи того мовного штампу.

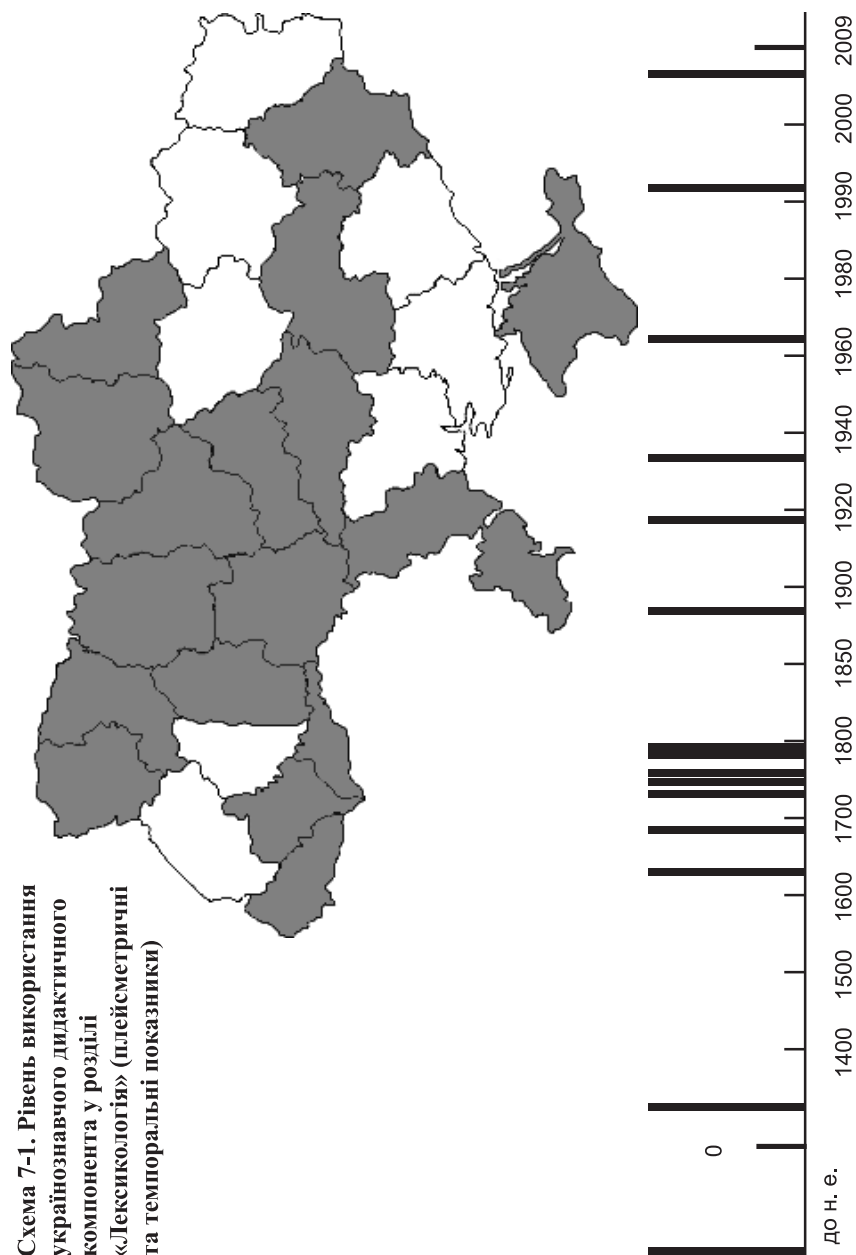
Теоретичний компонент. Реалізовано через аудіо- та текстову презентацію теоретичного матеріалу. Розподіл фразеологізмів за цілісністю й усталеністю структури представлено через анімаційний ряд, де показано різний рівень «розриву» фразеологізму у фразеологічних зрощеннях, єдностях та сполуках.

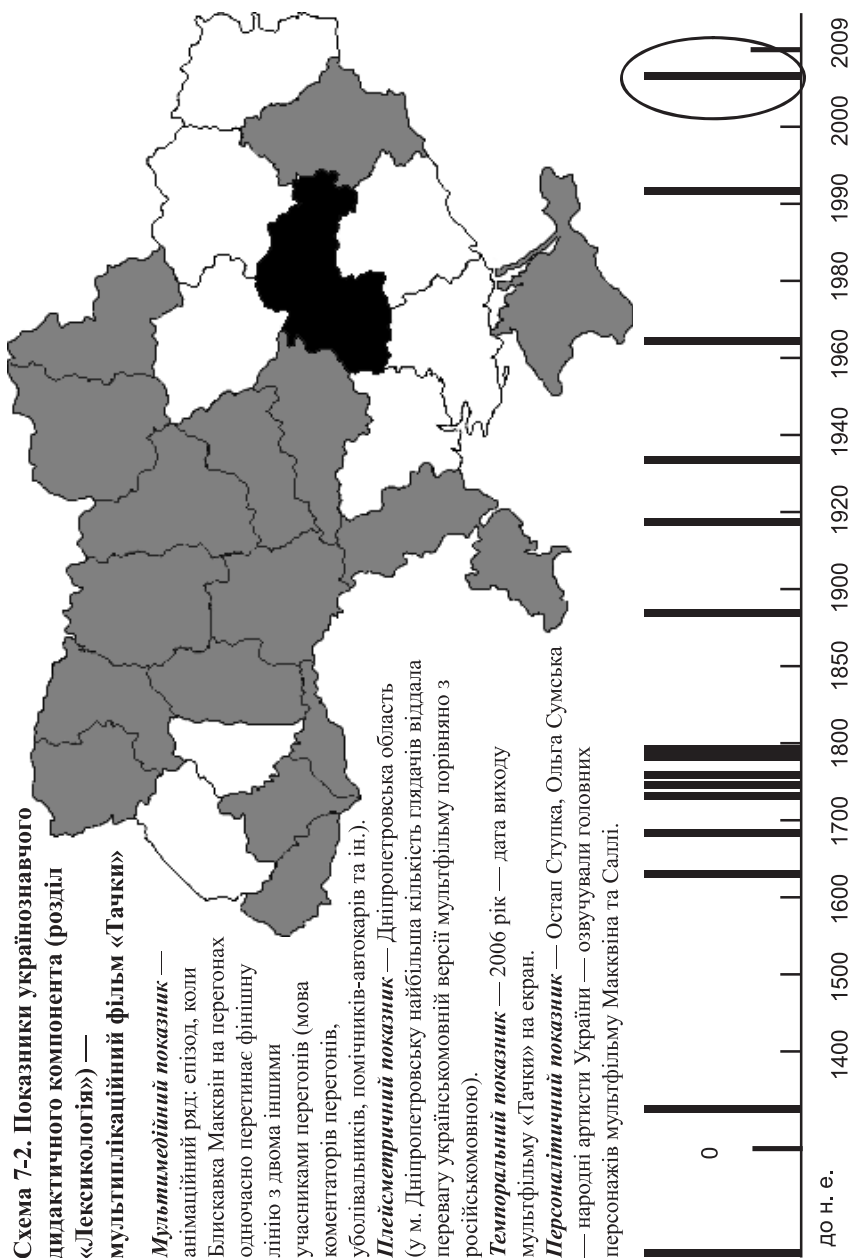
Дидактичний компонент: виконання творчого завдання із використанням мовного матеріалу мультиплікаційного фільму «Капітошка» — добір фразеологізмів зі словами *дощ, вовк*. Як приклади використано ілюстрації визначних місць кожного регіону — пам'ятник Киє, Щеку, Хориву й Либеді (Київ), пам'ятник Д. Ришельє (Одеса), Львівська рагуша, Миколаївський суднобудівний завод, площа Свободи (Харків), Іванова гора (Полтава) (див. схему 8).

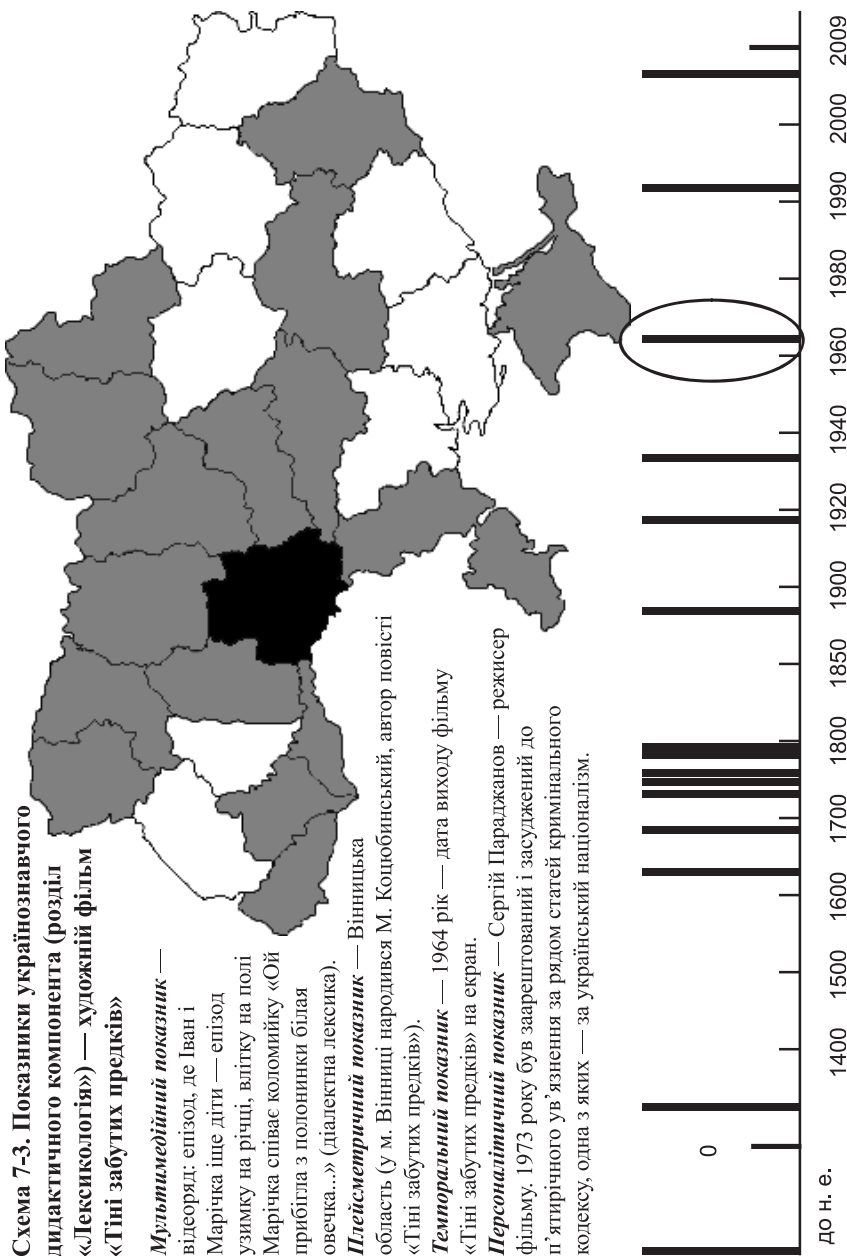
Будова слова. Словотвір

В основу репрезентації матеріалу цих розділів покладено аплікативний принцип. Створення нового слова реалізується за допомогою програми-конструктора, яка дає змогу завдяки підбору того чи того

Схема 7-1. Рівень використання
українознавчого дидактичного
компонента у розділі
«Лексикологія» (плейсметричні
та темпоральні показники)

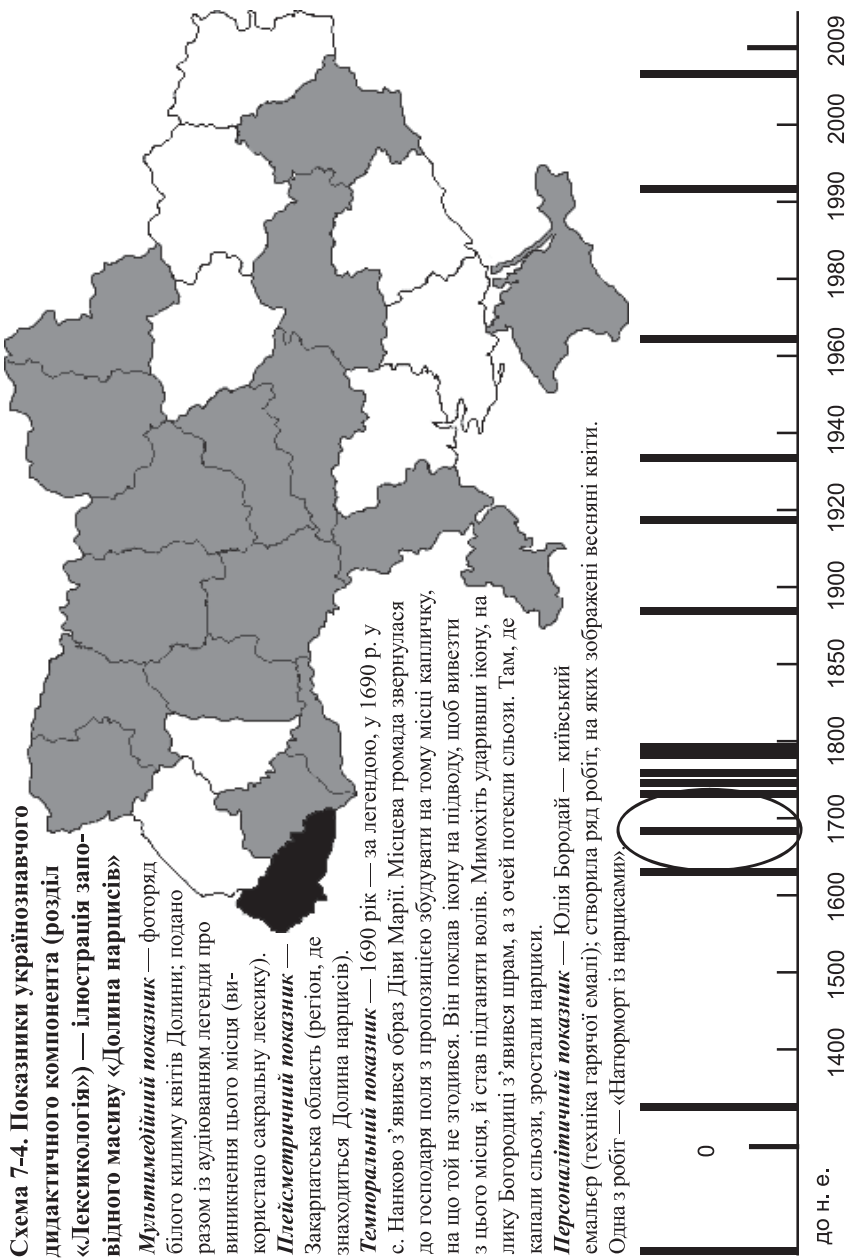

Схема 7-5. Показники українознавчого дидактичного компонента (розділ «Лексикологія») — урочище Чорний ліс

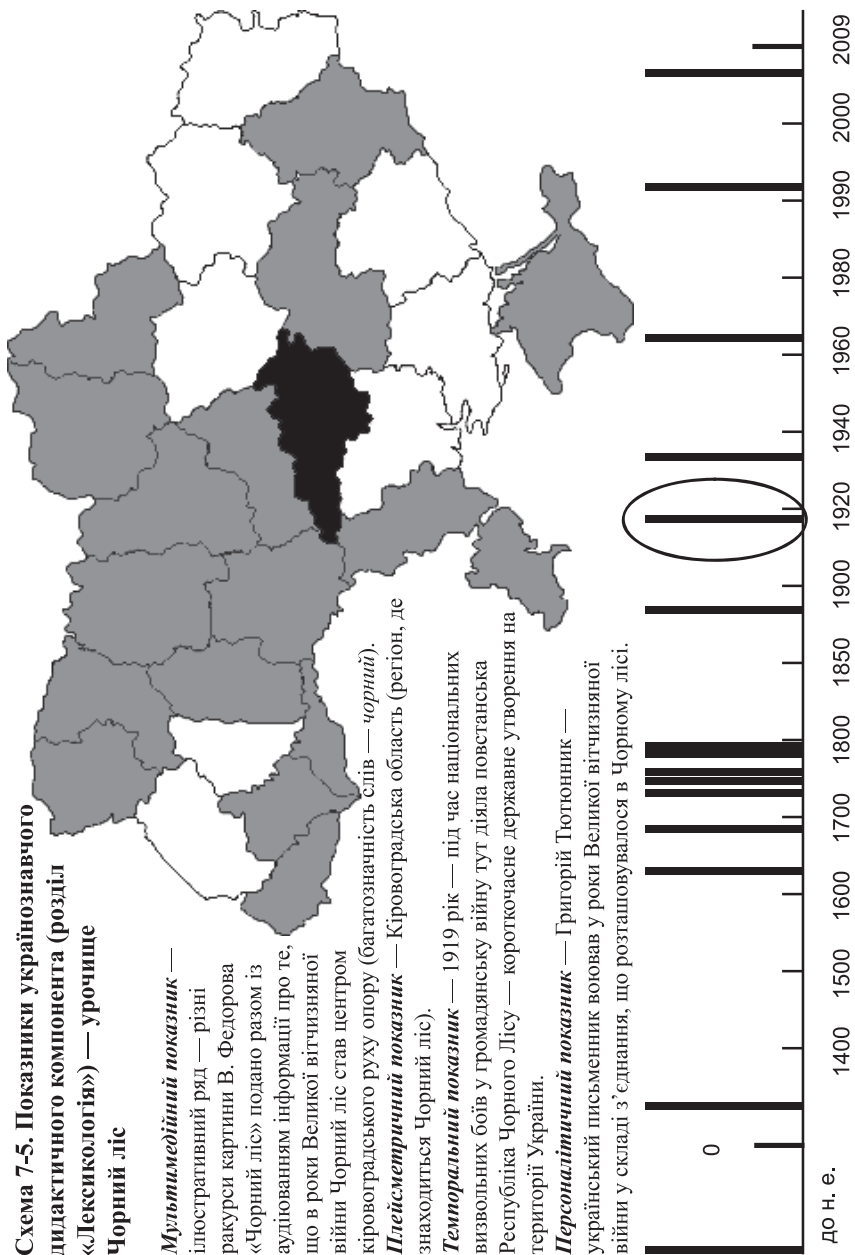
Мультимедійний показник —

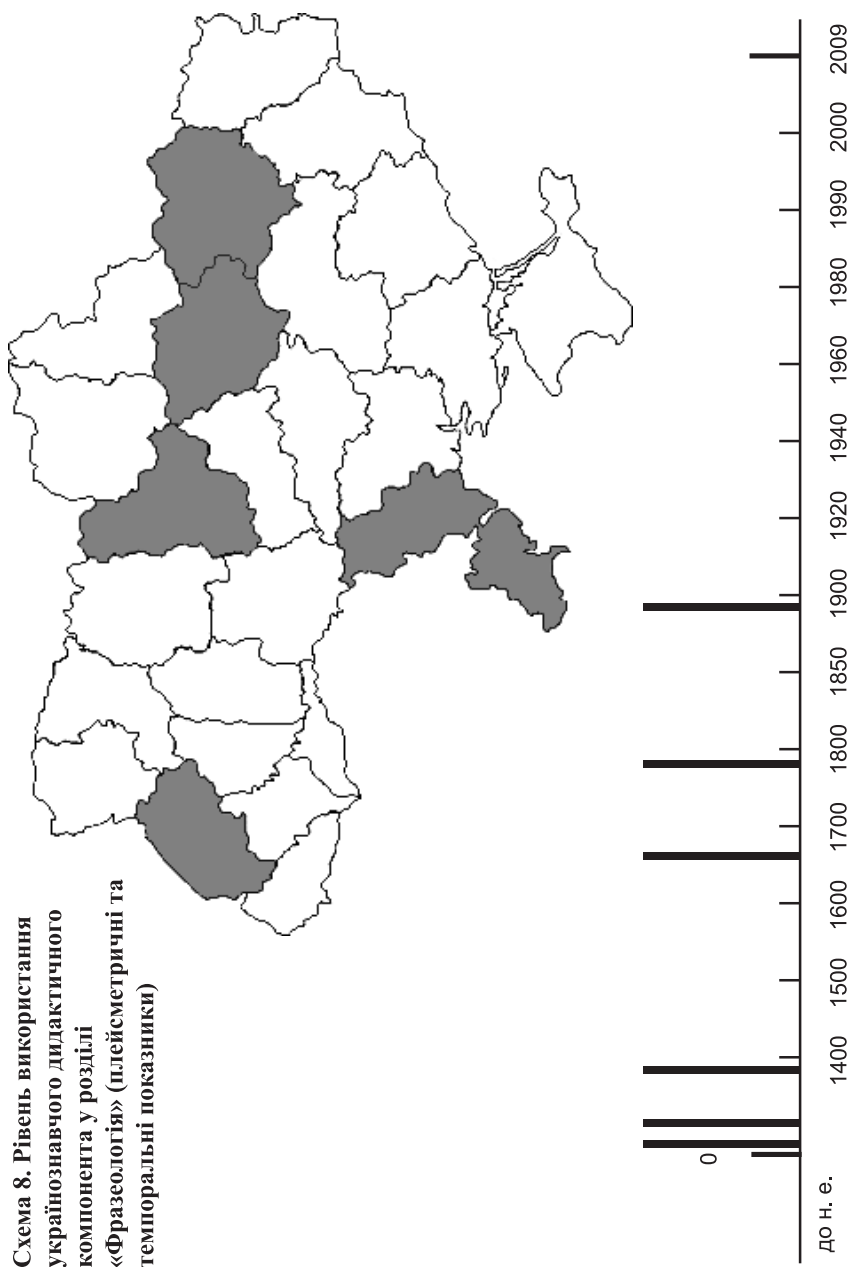
ілюстративний ряд — різні ракурси картини В. Федорова «Чорний ліс» подано разом із аудіюванням інформації про те, що в роки Великої вітчизняної війни Чорний ліс став центром кіровоградського руху опору (багатозначність слів — *чорний*).

Плейсметричний показник — Кіровоградська область (регіон, де знаходиться Чорний ліс).

Темпоральний показник — 1919 рік — під час національних визвольних боїв у громадянську війну тут діяла повстанська Республіка Чорного Лісу — короткочасне державне утворення на території України.

Персоналітичний показник — Григорій Тютюнник — український письменник воював у роки Великої вітчизняної війни у складі з'єднання, що розташовувалося в Чорному лісі.

пазла аплікації виявляти зміну будови та значення слова. Суфіксальні чи префіксальні пазли, маючи власне значення (яке показує програма), дають змогу учневі розуміти значення нового слова в процесі його творення під час виконання вправ. Зміна самого пазла, наприклад, візуалізує явище чергування. Аплікативний принцип формує в учня уявлення про українську словотвірну модель.

Теоретичний компонент. Реалізовано через аудіо- та текстову презентацію теоретичного матеріалу. Матеріал частково представлено за допомогою анімації, наприклад, тема «Розбір слова за будовою (морфемний розбір)». У зазначеній темі виділено ряд словоформ (загальноживаних, а також неологізмів, діалектних слів тощо), де через активізацію гіперпосилання учень ознайомлюється з будовою конкретної словоформи. Крім того, що машина членує слово на морфеми, підбирає до кореневої морфеми слова зі спільним коренем, а також демонструє дериваційне значення інших морфем.

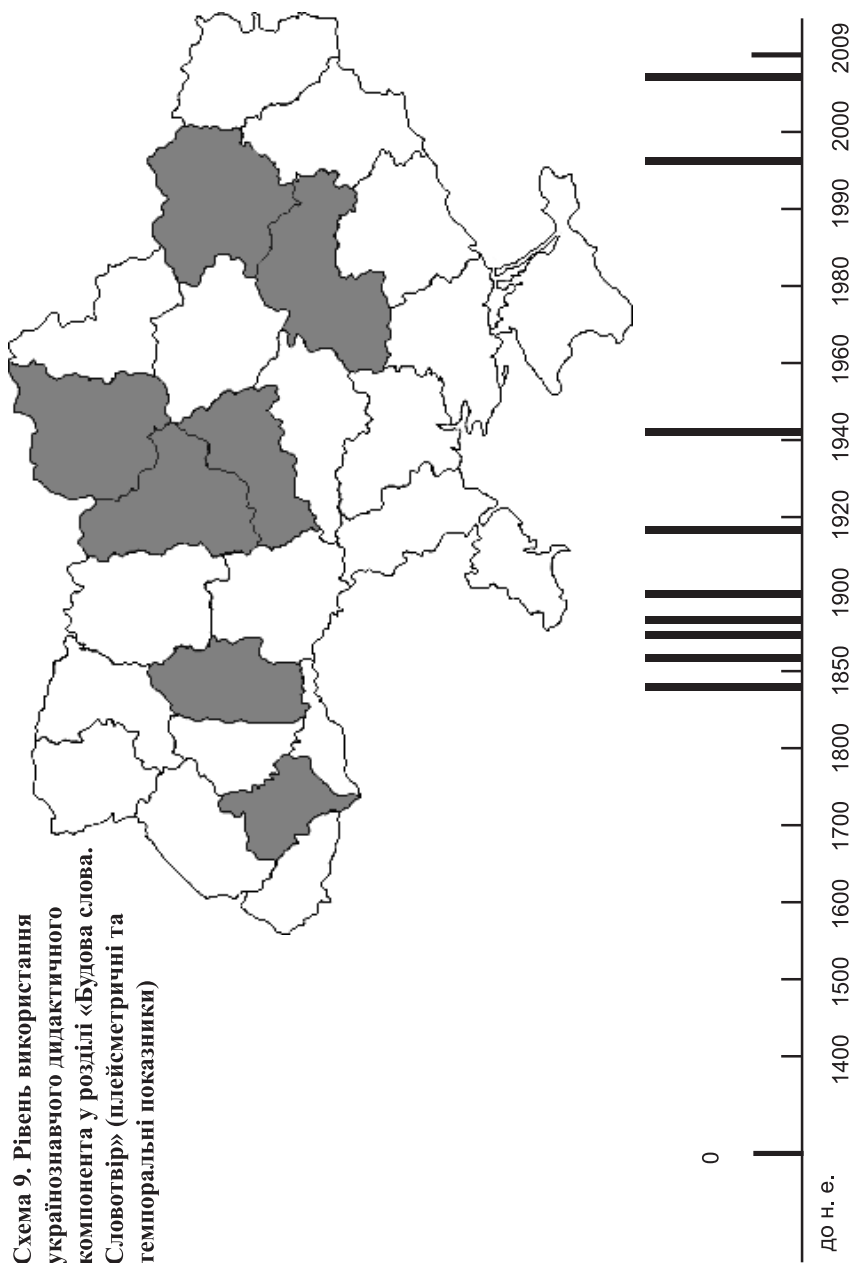
Дидактичний компонент: виконання творчого завдання із використанням мовного матеріалу із фрагментів з телевізійного серіалу «Альф» (український переклад) — творення нових слів. Як приклади використано репродукції творів образотворчого мистецтва (Т. Шевченко «Катерина», М. Самокиш «Бій Івана Богуня з польським магнатом Чарнецьким», К. Білокур «Хата в Богданівці», М. Глуценко «Схили над Рікою», М. Бурчак «Дніпро і кручі», О. Богомазов «Трамвай», Г. Світлицький «Місячна ніч», Т. Яблонська «Хліб», В. Касіян «Українська боротьба») (див. схему 9).

Морфологія

В основу репрезентації матеріалу з морфології покладено принцип логічного впорядкування слів відповідно до їх функцій у мові (слова-назви предметів, дії, ознаки, числа, службові слова тощо). Логічне упорядкування представлене аудіовізуальними засобами поетапно (наприклад, слово дії → дія триває у такому часі → дію виконує така кількість суб'єктів → дію завершено чи не завершено → спрямовано чи не спрямовано дію на об'єкт тощо).

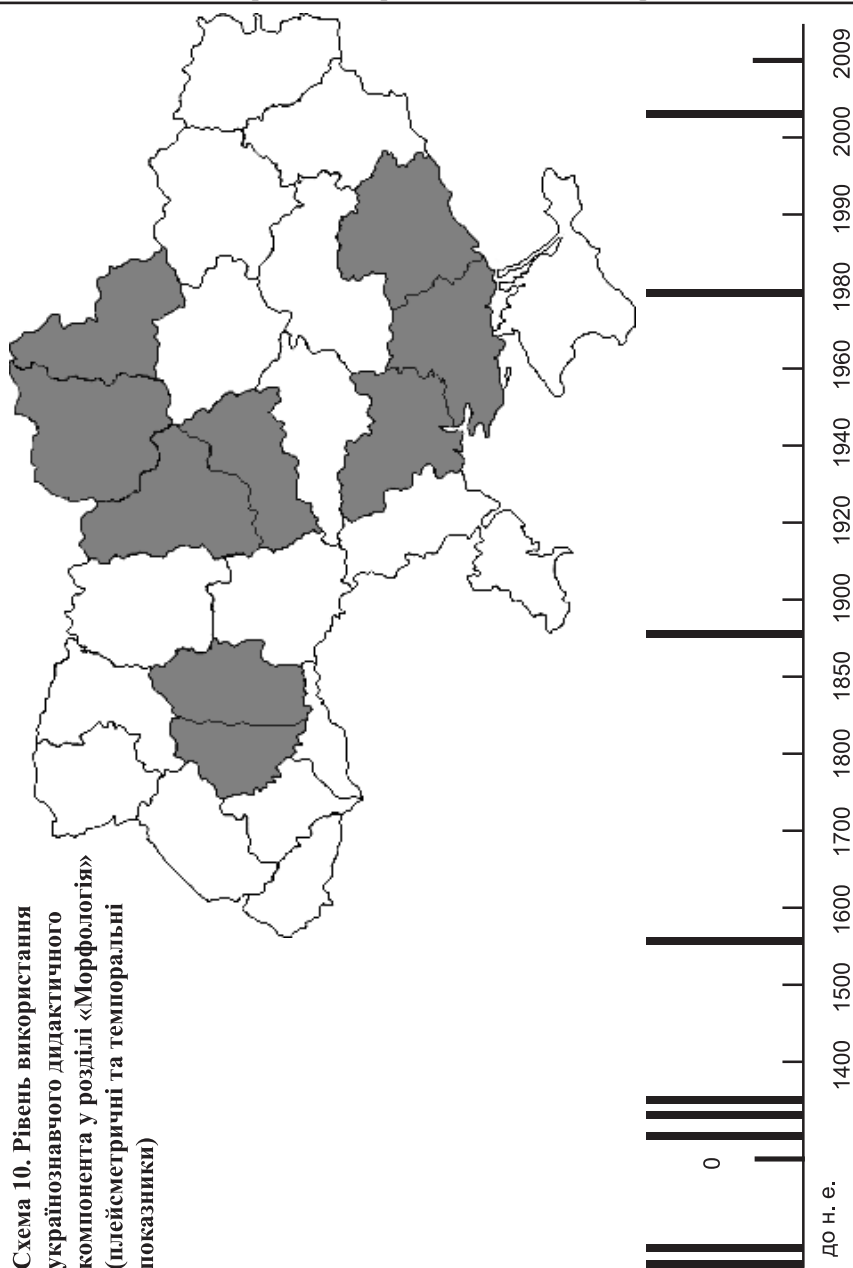
Для вивчення парадигми відмінювання застосовано аплікативний принцип. За допомогою пазлів-закінчень учень виробляє навички правильного відмінювання слів, вибору форми числа тощо.

Теоретичний компонент. Теоретичний матеріал репрезентовано через текстові й аудіальні блоки. Один із важливих акцентів у репрезентації

узагальнення теоретичного матеріалу зроблено на діалогічній формі подання: навчання здійснюється шляхом маніфестації паритетних форм на зразок «запитання — відповідь» щодо кожного з розділів морфології (кожної самостійної чи службової частини мови). Наприклад: у розділі «Іменники — назви істот і неістот» передбачено такі запитання: 1) «Які іменники називають істоту?» відповідь: «Назва істоти — *жінка, поет, боягуз, бджола*»; 2) «На яке питання відповідає цей іменник?» — «Хто?»; 3) «Які іменники називають неістоту?» — «Назва неістоти — *думка, мікроскоп, калина, заняття*»; 4) «На яке питання відповідає цей іменник?» — «Хто?»; 5) «Чи завжди назва істоти відповідає поняттю «живе» в реальному житті?» — «Безперечно! До назв істот належать міфічні та демонічні назви — *Венера, дракон, русалка, домовик*»; 6) «Чи може назва неістоти позначати живі істоти?» — «Так! До назв неістот належать іменники на позначення сукупності людей, тварин, птахів — *народ, селянство, стадо, зграя*» та ін. Така форма подання теоретичного матеріалу реалізована у вигляді аудіодіалогу між двома особами. Специфіка аудіального відтворення наведених текстів передбачає використання емоційно-експресивної форми комунікації.

Дидактичний компонент: творче конструювання (під час вивчення окремих тем, наприклад: *утворити заперечні та неозначені займенники з поданих займенників і часток; від запропонованих дієслівних форм утворити інфінітиви, зберігаючи категорію виду*, також з метою узагальнення вивченого: *конструювання схеми (заповнення порожніх комірок) «Іменник як частина мови», «Дієслово як частина мови» тощо*), лінгвістична діагностика (у межах рядка відшукати «зайву» граматичну форму). Виконання творчого завдання із використанням мовного матеріалу фільму «Роксолана» — різні типи дієслів; фільму «Чорна рада» — різні типи прикметників. Як приклади використано відео- та графічні ілюстрації заповідників — заповідник-острів «Хортиця»; «Асканія-Нова», етнографічний заповідник «Переяслав» (Київська обл.); заповідник «Ольвія» (Миколаївська обл.), заповідник «Меджибіж» (Хмельницька обл.), заповідник «Трипільська культура» (Черкаська обл.), заповідник «Княжий Град» (Новгород-Сіверський) (див. схему 10).

Синтаксис

В основу репрезентації матеріалу із синтаксису покладено принцип моделювання, який максимально повно застосовано до вивчення речення. В учня, який будує модель речення самостійно або за допомогою наявних у підручнику прикладів, формується уявлення про такі поняття, як граматичний центр (дво- та однокомпонентний), підрядні й сурядні частини, інші компоненти на зразок дієприкметникових та дієприслівникових зворотів, звертання, вставних, модальних слів тощо. Через інтерактивну модель учень працює і з такими різновидами речення, як називне, безособове, неповне та ін. Під час вивчення синтаксису основний акцент зроблено на логіці висловлювання — учень досліджує (шляхом різних процесів вилучення, додавання тощо), яке слово в реченні головне, другорядне, яке виконує означальну функцію, несе додаткову інформацію про те, на що спрямовано дію, повідомляє про те, з яких причин, у якому місці, за яких обставин відбувається дія. Передбачено завдання на моделювання, порівняння, побудову й перебудову синтаксичних конструкцій, навчальне редагування, відтворення деформованого тексту.

Теоретичний компонент. Теоретичний матеріал репрезентовано через засоби текстового, аудіального та анімаційного відтворення. Усі типи речень подано у вигляді формування синтаксичної структури через анімаційний відеоряд. Такі теми, як «Діалог», «Цитати», «Звертання», «Пряма мова», подано через відеозображення різних типів дискурсів у сучасній комунікативній практиці (наприклад, відтворення спілкування персонажів у художньому творі, в офіційній, діловій, публіцистичній комунікативній ситуації).

Дидактичний компонент: виконання творчого завдання із використанням мовного матеріалу фільму «Вогнем і мечем» — різні типи речень; фільму «Мамай» — однорідні члени речення. Як приклади використано ілюстрації архітектурних споруд, заповідників, пам'ятників — Кам'янець-Подільська фортеця, Києво-Печерська лавра, Хотинська фортеця, «Херсонес Таврійський» (Севастополь), Антонієві печери (Київ), будівля Держпрому (Харків), Почаївська лавра, Святогірська лавра (Донецька обл.), Дніпрогес (Запоріжжя), Деркульський кінний завод (Луганська обл.), наскельне місто-фортеця Тустань (Львівська обл.), Акерманська фортеця (Білгород-Дністровський), Потьомкінські сходи (Одеса), пам'ятник мамонту (Сумська обл.), Буцацька ратуша (Тернопільська обл.), будівля Чернівецького національного університету, печерний храм «Бушинсь-

кий рельєф» (Вінницька обл.), театри — Одеський театр опери та балету, Національна опера України (див. схему 11).

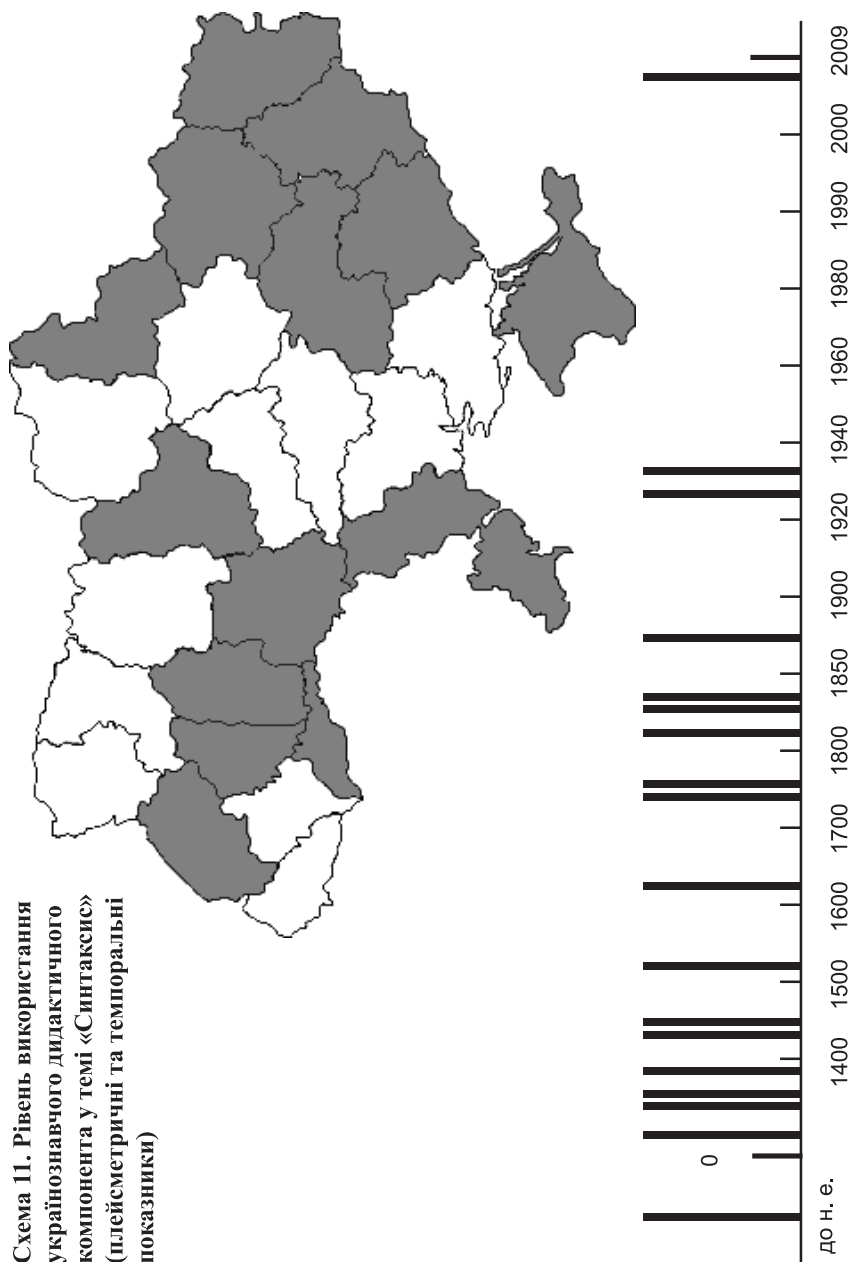
Орфографія. Пунктуація

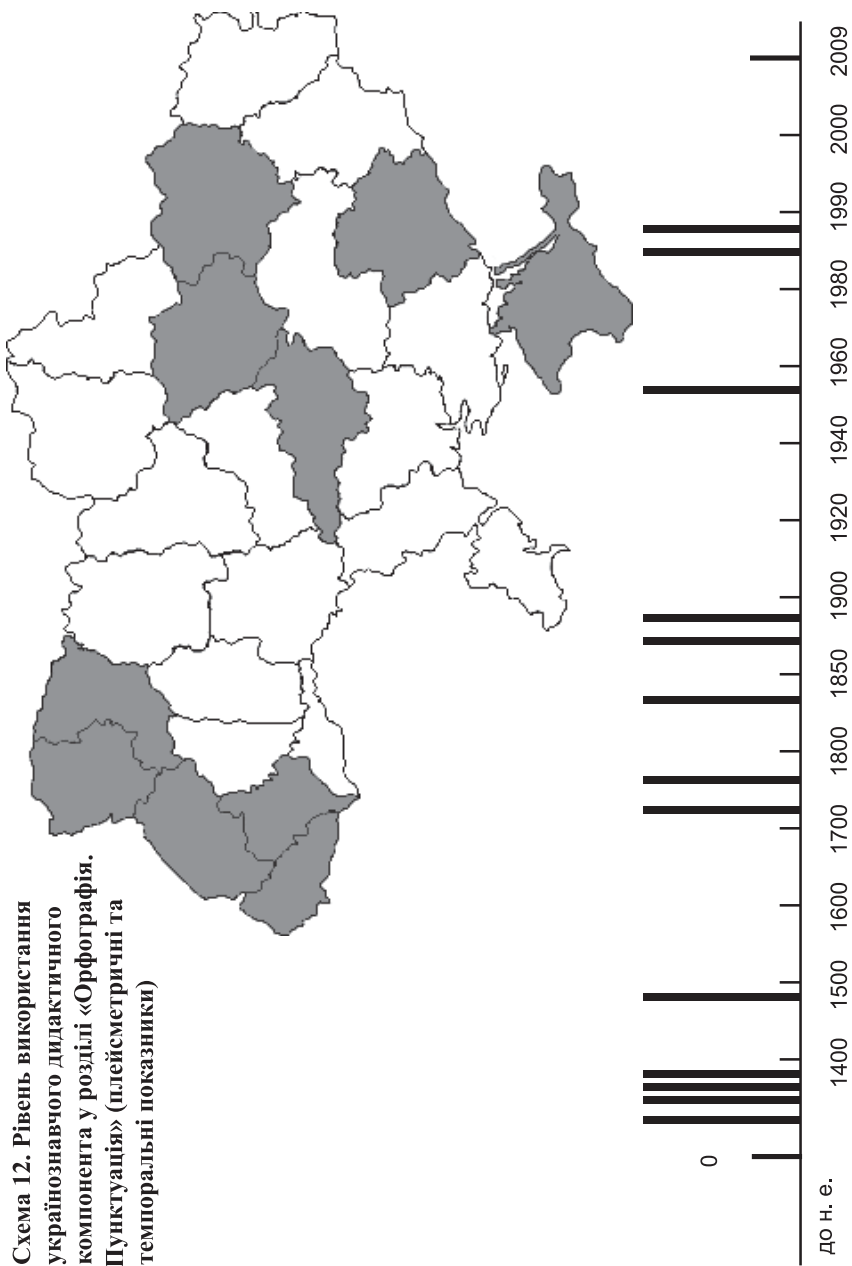
Для вивчення орфографії застосовано різні принципи подання мовного матеріалу: для висвітлення чергування — аплікативний принцип; правопису деяких лексичних одиниць (велика літера, слова іншомовного походження) — принцип електронного словника. Для вивчення пунктуації — здебільшого принцип моделювання (побудова моделі речення, звороту, вставної конструкції).

Теоретичний компонент. Реалізовано через аудіо-, текстову та анімаційну форму презентації. Кожне з правил орфографії та пунктуації має текстове написане, аудійоване та анімоване відтворення. Анімована репрезентація — це показ процесу формування правила у таблиці, схеми за допомогою візуального анімаційного ряду.

Дидактичний компонент: виконання творчого завдання із використанням мовного матеріалу фільму «Золоте намисто України» — «Орфографія». Як приклади використано ілюстрації замків — Острозький замок; замок Любарта (Луцьк); замок «Паланок» (Мукачеве); Олеський замок (Львівська обл.), замок-палац «Ластівчине гніздо» (АР Крим), Невицький замок (Закарпатська обл.), Дубенський замок (Рівненська обл.); музеїв — музей «Писанка» (Коломия), Лівадійський палац-музей (АР Крим); музей-заповідник «Кам'яна Могила» (Запорізька обл.), музей-садиба Лесі Українки (Волинська обл.), «Хутір Надія» (Кіровоградська обл.), музей І. Котляревського (Полтава), музей Г. Сковороди (Харківська обл.) (див. схему 12).

**Схема 11. Рівень використання
українознавчого дидактичного
компонента у темі «Синтаксис»
(плейометричні та темпоральні
показники)**

Розвиток зв'язної мови

Теоретичний компонент. Реалізовано через аудіо-, текстову та анімаційну форму презентації. Формується цілісне уявлення про текст як результат мовної діяльності, його ознаки; стилі мови, типи висловлювань (різновиди текстів): розповідь, опис, роздум, їх функції та особливості побудови. Алгоритми роботи над створенням різних типів власних висловлювань оформлено у вигляді пам'яток-порад (наприклад, «Як складати тексти-описи», «Як будувати розповідь» тощо).

Навички складання простого і складного плану тексту формуються через вправи на конструювання.

В електронному підручнику наведено зразки оформлення ділових паперів, передбачених програмою для вивчення у 5-9 класх.

Завдання на розвиток креативних якостей учнів:

- *робота з деформованим текстом* (наприклад, дослідити, чи становить подана сукупність речень текст, а потім — змінивши послідовність речень, відновити текст; учень отримує листа від іноземного друга, який лише почав вивчати українську мову і не знає, як потрібно узгоджувати слова у реченні, тому потрібно правильно відтворити текст);
- *аналіз відеофрагментів комунікативних ситуацій* (запропоновано відеофрагмент ситуації, в якій порушено певну мовну норму, і завдання: визначити, яку саме мовну норму порушено і як виправити допущену помилку, після виконання завдання стає доступною функція перегляду відеофрагменту ситуації без порушення мовних норм);
- *«Далі буде», творча робота з текстом — продовження:* учням запропоновано переглянути відеофрагмент казки (чи певної комунікативної ситуації) і дописати її продовження;
- *«Якби картина ожила...»:* учні намагаються письмово відповісти на питання: «Що передувало подіям, зображеним на картині художника?» або «Чим завершаться відтворені митцем події?»;
- *«Домалуй картину»:* запропоновано фрагмент картини. Учням за допомогою прийому словесного малювання потрібно «домалювати» її;
- *«Мовотворець»:* дібрати художньо-зображувальні засоби (епітети, метафори, порівняння, фразеологізми тощо) до запропонованих

слів чи до певної теми твору;

- «*володар звуків*»: учням запропоновано кілька фрагментів текстів різних стилів та кілька фрагментів музичних творів українських композиторів, потрібно проілюструвати тексти музикою. Таке завдання сприяє формуванню здатності сприймати різні види мистецтва, виховує естетичні смаки;
- «*майстер дублювання*»: учням потрібно відшукати мовні помилки у титрах відеофрагменту дубльованого українською мовою фільму чи мультфільму.

Вихідні умови для опису зображення у підручнику здійснено через візуальне сприйняття зображення різними способами:

а) опис статичного зображення. Вихідні умови для опису — графічне зображення: портрет відомої людини або груповий портрет (напр., портрети *Богдана Хмельницького, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Володимира Кличка, рок-групи «Океан Ельзи»*), пейзаж (напр., ілюстрації *Хрещатика у Києві, морського вокзалу в Одесі, Кам'янець-Подільської фортеці, Чернечої (Канівської) гори, озера Синевир, донбаських териконів*), інше зображення (напр., зображення *Скіфської пекторалі, людей, одягнених у національне вбрання, писанок, збірної України з футболу, змагання українських гімнасток*);

б) опис неактивного динамічного зображення. Вихідні умови для опису — відеоряд із неактивним динамічним зображенням (аудіовідеозображення з одного ракурсу, загальний план — нединамічний) — відеоряд *степу, морського узбережжя, лісу, гір*;

в) опис активного динамічного зображення. Вихідні умови для опису — відеоряд із активним динамічним зображенням (аудіовідеозображення з кількох ракурсів, загальний план — динамічний) — відеоряд *українського села, міста, роботи в полі, в лабораторії, у сталеварному цеху, на шахті, вишивання, розпису, будівництва, роботи дизайнера інтер'єру, одягу*;

г) опис надзвичайно активного динамічного зображення. Вихідні умови для опису — відеоряд із надзвичайно активним динамічним зображенням (аудіовідеозображення надзвичайно динамічної події з різних ракурсів) — відеоряд *батальні сцени за участю козаків, українські народні танці, випробування літаків на АНТК ім. Антонова*).

Статичне зображення реалізоване через ілюстрацію, яка зафіксована на екрані комп'ютера упродовж всього процесу опису. Різні типи динамічних зображень реалізовано через відеоряд, який триває упродовж

довж певного часу і може бути повтореним за бажанням учня таку кількість разів, якої він потребує. Крім того, програмне забезпечення передбачає використання різних типів зображення з метою концентрації уваги учня. Тут опис зображення здійснюється після нетривалої його експозиції. Час експозиції можна скорочувати.

Оцінювання навчальних досягнень учнів

Оцінювання результатів навчання української мови здійснюється на основі функціонального підходу до шкільного мовного курсу із застосуванням завдань тестового характеру. Тестові завдання диференціюються за ступенем складності, передбачені для застосування з метою поточного, тематичного та підсумкового контролю, зокрема, це:

- завдання для перевірки рівня засвоєння школярами лінгвістичної змістової лінії чинної програми (оволодіння нормами літературної мови, правилами орфографії та пунктуації, вироблення вмінь розпізнавати, аналізувати, порівнювати, групувати й класифікувати мовні явища, визначати певні граматичні категорії, розрізнявати правильні та помилкові випадки слововживання);
- завдання на перевірку вироблення у школярів комунікативних умінь і навичок, тобто на визначення рівня засвоєння ними комунікативної змістової лінії програми.

Система оцінювання в електронному підручнику може бути застосована у двох варіантах. Перший варіант передбачає оцінювання після самостійного опрацювання учнем шкільного матеріалу. Тут учень отримує оцінку за дванадцятибальною шкалою. Оцінювання можливе лише після повного завершення роботи над уроком. Невиконання ряду завдань, а також виконання їх із порушенням визначеного терміну значно зменшують кількість балів. Після завершення виконання тестів (чи інших типів завдань) автоматично активується (стає доступною) опція «Сам собі редактор», що передбачає роботу над помилками, допущеними при виконанні

тестових та творчих завдань, можливість перегляду правильних варіантів відповідей, бази типових помилок з певної теми (ця база може поповнюватися новими прикладами).

Кожна оцінка може бути коментована у вигляді порад-рекомендацій залежно від того, який тип помилок допустив учень. Робота учня над кожним уроком і його оцінювання дають змогу виявити загальний рівень знань щодо: 1) конкретної теми, 2) загального рівня знань, 3) можливостей логічного мислення, 4) можливостей активізації уваги.

Другий варіант передбачає оцінювання знань учня під час його роботи з учителем. Програмне забезпечення (функція «Творча лабораторія вчителя») дає змогу генерувати матеріали (через відео-, фото-, графічне зображення або на паперовому носіїві) для перевірки вчителем навчальних досягнень учнів із різних розділів навчальної програми з української мови.

Основні види роботи з формування писемної мови школярів

Диктант. Система навчальних диктантів функціонує як автономний спеціальний модуль. Через гіперпосилання різні типи диктантів рекомендовано виконувати під час вивчення певних тем. Комунікативний акт у диктанті реалізується в напрямку комп'ютер → людина (через аудіювання за допомогою комп'ютера) та людина → комп'ютер (написання здійснюється у позакомп'ютерному середовищі. Після завершення аудіювання і відповідно написання учнем диктанту програмне забезпечення пропонує перелік «проблемних місць» у диктанті, який заповнює учень. «Проблемні місця» — це орфо- та пунктограми, які визначені програмою, для закріплення нового та засвоєння вивченого матеріалу). Існує технічна можливість зменшувати тривалість аудіювання за допомогою комп'ютера (зазначена функція призначена для концентрування уваги учня).

Специфіка роботи учня під час написання диктанту передбачає ознайомлення з результатами диктанту лише після повного завершення написання роботи, тобто після власне написання диктанту, а також після роботи з «проблемними місцями». Передбачено час на сумарне виконання наведених завдань, фіксація якого починається з моменту аудіювання і закінчується заповненням останнього «проблемного місця».

Диктант може бути написано також у комп'ютерному середовищі, проте обсяг тексту повинен бути меншим, аудіювання диктанту тривалішим у часі, а текст — складнішим. Такий диктант рекомендований для виконання лише учням 9 класу (таблиця 1).

Таблиця 1. Рекомендовані програмою обсяги диктанту

<i>Клас</i>	5	6	7	8	9
<i>Кількість слів у тексті</i>	90-100	100-110	110-120	120-140	140-160

Твір. Комунікативний акт у творі реалізується в напрямку комп'ютер → людина (через постановлення комп'ютером проблеми для написання твору — візуально, аудіально або іншим шляхом) та людина → комп'ютер (написання відбувається у позакомп'ютерному середовищі). Перевірка твору здійснюється після визначеного часу шляхом розв'язання тестових завдань, спрямованих на визначення ідеї твору (із переліку наведених вибрати свій варіант), використовуваних лексичних і граматичних форм (які з моделей використано у роботі, наприклад, «Чи використано синонімічні форми на зразок *міркувати, гадати, мати на думці?*» «Чи використано граматичні форми на зразок *більш кращий?*»). Через використання у програмі словника епітетів учневі пропонується знайти епітет (або кілька епітетів), який семантично близький його твору, і з наведеного далі переліку слів сформулювати епітетні словосполучення. Система оцінювання творення ефективності використання епітетних словосполучень побудована на епітетній сполучуваності, зафіксованій у сучасних словниках.

Переказ. Учнівський переказ має передавати всі види інформації, які є в тексті: тематико-пізнавальну, змістову, емоційну, вольову, художню, естетичну, етичну, оскільки тексти з погляду інформативності є, як правило, поліфункційними. Комунікативний акт у переказі реалізується в

напрямку комп'ютер → людина (аудіювання за допомогою комп'ютера) та людина → комп'ютер (написання здійснюється у позакомп'ютерному середовищі). Після завершення аудіювання і відповідно написання учнем тексту переказу машина пропонує на вибір ряд тестових завдань у вигляді запитань. Запитання представлені через таку словесну модель: «Порівняй, які з наведених у тесті прикладів відповідають написаному тобою», що сприяє реальному написанню учнем переказу при самостійному опрацюванні, оскільки час на виконання тестових завдань обмежений. У тестових завданнях подано інформацію щодо сюжету (наведено приклади, які відтворювали б адекватність сюжету), щодо написання слів, слівформ тощо, використовуваних у тексті переказу, а також інформацію, яка має на меті дезорієнтувати учня. Останній різновид тестів спрямований на концентрацію мисленнєвої діяльності й є факультативним.

Переказ може бути написаним також у комп'ютерному середовищі, проте обсяг тексту повинен бути меншим, а текст — складнішим. Такий переказ рекомендований для виконання лише учням 9 класу.

Контрольні функції для письмових завдань. Кожен різновид завдання витримано у зазначених часових межах. Тексти диктанту та переказу коротші порівняно з традиційними, оскільки кожен із цих уроків передбачає виконання ще й додаткового завдання.

Під час виконання письмового завдання (диктанту, переказу, твору) можна скористатися лише один раз п'ятихвилинною паузою. Під час написання переказу і диктанту — лише після закінчення аудіювання за допомогою комп'ютера, під час написання твору — у будь-який момент. Обсяг тексту диктанту перебуває у прямій залежності з урахуванням роботи із «проблемними місцями». Часокількісно цей показник не повинен перевищувати 45 хв.

Після завершення написання кожного з різновидів письмових робіт учень має змогу попрацювати над помилками. Основа такого типу завдань базується на акцентуванні уваги учня на ідентифікацію правильного варіанта, а не того, який був представлений у роботі. Ідентифікація учнем правильного варіанта здійснюється через графічне, аудіальне відтворення словоформи чи речення, а також відсилання до відповідного правила (схема 13). Наступний етап роботи над помилками передбачає виконання вправ, які стосуються цього правила, з оцінюванням результатів цієї роботи комп'ютером.

Схема 13. Алгоритм роботи над помилками

Додатки

1. Словники (реєстрові одиниці словників підручника корелюють зі шкільною програмою):

а) орфографічний: реєстрові одиниці словника — лексеми, подані відповідно до орфографічних, орфоепічних та деяких граматичних норм (правопис складних відмінкових закінчень, написання складних слів);

б) тлумачний: реєстрові одиниці словника — лексеми, подані у словникових статтях, у яких розкрито значення слова і представлено приклад;

в) аудіословник правильної вимови: реєстрові одиниці словника — аудіоприклади вимови складних частотних випадків українського наголошення, орфоепії;

г) фразеологічний словник;

г) словник іншомовних слів;

д) лінгвістичний словник енциклопедичного характеру.

Цей сегмент підручника сприяє виробленню у школярів навичок словникової роботи, формуванню цілісного уявлення про слово як мовну одиницю.

2. Довідник «Українські мовознавці та письменники-мовотворці».

Наведений сегмент підручника дає можливість учневі сформулювати уявлення про українську мову як об'єкт дослідження, про роль у лінгвістичних процесах конкретної людини.

3. Тестові тренінги: у кожному розділі підручника подано комплект тренувальних тестових завдань для відповідного класу. Тестові завдання — окремий різновид навчально-практичного матеріалу, який безвідносно до результатів роботи, виконаної за допомогою кожної окремої частини підручника, дає змогу учневі перевірити власний рівень знань. Тестові завдання за моделлю побудови максимально наближені до тестових завдань зовнішнього незалежного оцінювання. Виконання тестових завдань здійснюється як із використанням таймера, так і без нього. Правильність виконання тестових завдань перевіряє комп'ютер, який генерує висновок щодо рівня знань учня, виокремлює проблемні теми, типи орфо- та пунктограм, правила тощо.

Різновид тестових тренінгів — *орфографічні та пунктуаційні тренінги*: у кожній частині підручника подано тренінги на орфо- та пункто-

грами, які не пов'язані з певними темами, однак представляють матеріал, який є логічним завершенням вивченого раніше. Оцінювання рівня знань щодо орфограм та пунктограм здійснюється за допомогою комп'ютера, крім того, акцентується увага на проблемних типах орфо- та пунктограм, проблемних для учня. Післятестова комунікація з комп'ютером через опцію «Сам собі редактор» дає змогу учневі віднайти правило, яке було порушено під час тренінгу.

4. Тексти для аудіювання: у кожній частині підручника є перелік текстів для аудіювання, призначених для формування навичок сприймання (слухання-розуміння) чужого мовлення. Аудіотексти монологічного й діалогічного характеру належать до різних стилів, типів (розповідь, опис, роздум), жанрів мови. Тривалість звучання текстів визначена вимогами до рівня підготовки учнів загальноосвітніх закладів. До кожного тексту запропоновано тестові завдання. Під час прослуховування аудіоматеріалу та виконання завдань до нього учень не має доступу до друкованого відповідника тексту. Такий доступ можливий тільки в режимі роботи над помилками.

Таблиця 2. Рекомендовані програмою обсяг та час звучання текстів, що належать до художнього та інших стилів

<i>Клас</i>	<i>Художній стиль</i>		<i>Інші стилі</i>	
5	400-500 слів	4-5 хвилин	300-400 слів	3-4 хвилини
6	500-600	5-6	400-500	4-5
7	600-700	6-7	500-600	5-6
8	700-800	7-8	600-700	6-7
9	800-900	8-9	700-800	7-8

5. Тексти для читання мовчки спрямовані на формування основного загальнонавчального вміння — читати, розуміти й інтерпретувати текст. З урахуванням вимог навчальної програми у цьому сегменті підручника запропоновано тексти українознавчої тематики різних стилів мови, якими

можна скористатися як для контролю знань учнів, так і для формування в них навичок розуміння головної думки, будови й комунікативного призначення тексту, стилістичної ролі окремих елементів тексту, уміння чітко сформулювати відповідь за його змістом. До кожного тексту запропоновано систему передтекстових і післятекстових завдань. У передтекстових завданнях пропонується комунікативна настанова на вид читання і певне пізнавально-комунікативне завдання. Післятекстові завдання спрямовані на перевірку глибини і точності розуміння прочитаного, на забезпечення творчого використання здобутої інформації у власних висловлюваннях.

Таблиця 3. Рекомендований програмою обсяг тексту для читання мовчки

<i>Клас</i>	<i>Художній стиль</i>	<i>Інші стилі</i>
5	360-450 слів	300-360 слів
6	450-540 слів	360-420 слів
7	540-630 слів	420-480 слів
8	630-720 слів	480-540 слів
9	720-810 слів	540-600 слів

Актуальність концепції електронного підручника зумовлена потребою пошуків нових технологій викладання мови, створення навчальних книг нового покоління, в яких українознавчий компонент сприяє вихованню національно свідомої, компетентної, професійно орієнтованої мовної особистості. Переваги цієї розробки полягають у поєднанні максимальної україноцентричності змістового наповнення та максимальної реалізації принципу інтерактивності в комп'ютерному середовищі; можливості використання як для самостійної роботи учнів, так і в творчій роботі вчителя-словесника.

6. Завдання на розвиток креативних якостей (див. приклади таких завдань).

А. «Якби картина ожила...»: учні намагаються письмово відповісти на питання: «Що передувало подіям, зображеним на картині художника?» або «Чим завершаться відтворені митцем події?».

Твір-опис картини І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові»

Аудіокоментар та відеоряд: «Що передувало подіям, зображеним на картині художника?».

Що було у XVII столітті?

Приводом до події, зображеної на картині, став ультиматум, надісланий турецьким султаном Мухаммедом IV запорізьким козакам.

Лист турецького султана до козаків

Я, султан і владика Блискучої Порти, син Мухаммеда, брат Сонця і Місяця, внук і намісник Бога на землі, володар царств Македонського, Вавилонського, Єрусалимського, Великого і Малого Єгипту, цар над царями, володар над володарями, незрівнянний лицар, ніким непереможений воїн, володар древа життя, невідступний охоронець гробу Ісуса Христа, опікун самого Бога, надія й утішник мусульман, устрашителі і великий захисник християн, повеліваю вам, запорозькі козаки, здатися мені добровільно і без жодного опору, і мене вашими нападами не змушувати перейматись.

Султан турецький Мухаммед IV

Лист запорожців турецькому султанові — відповідь запорізьких козаків на ультиматум турецького султана Мухаммеда IV. Листа написано орієнтовно у 1676 році, потім перекладено різними європейськими мовами.

Існують різні версії щодо часу його написання. «Лист запорожців...» створено у другій половині XVII століття, за кошового отамана Івана Сірка, а точніше, десь наприкінці 70-х років. Підставою для такого припущення є, як справедливо зазначав свого часу М. І. Костомаров, зокрема, такі вирази: «каменецький кат» і «подільський злодюга». Як відомо, в 1672 році турецьке військо захопило Кам'янець і спустошило Поділля. Існує також думка, що «Лист запорожців...» є пародією, створеною канцеляристами десь на межі XVII-XVIII століть.

І. Рєпін. «Запорожці пишуть листа турецькому султанові»

Що було в XIX столітті?

Оригінал листа не зберігся, однак у 1870-х роках катеринославський етнограф-любітель Я. П. Новицький знайшов копію, зроблену у XVIII столітті. Він передав її відомому історику Д. І. Яворницькому, який одного разу зачитав її, як курйоз, своїм гостям, серед яких був І. Ю. Рєпін. Художник зацікавився сюжетом і в 1880 році почав першу серію етюдів. Історія написання листа лягла в основу сюжету відомої картини І. Ю. Рєпіна.

Завдання: *Упізнайте персонажа картини за описом його прототипу (під час виконання завдання учні бачать лише праву частину таблиці, після завершення роботи мають змогу порівняти свої відповіді з правильним варіантом).*

Персонаж	Опис прототипу
	Красень із благородними рисами обличчя й інтелігентною усмішкою — племінник відомого російського композитора Михайла Глінки.
	Високий козарлюга з пов'язкою на голові — це одеський художник Микола Кузнецов. Жартівник, силач, академік Академії мистецтв, професор, керівник класу батального живопису в Академії. За національністю — грек.
	Беззубого зморщеного дідуся з люлькою Рєпін змалював із випадкового зустрічного на пристані міста Олександрівська (нині Запоріжжя).

Типовий бурсак, підстрижений під макітру, що не встиг ще відростити вуса, — художник Порфирій Мартинович. Репін його ніколи в житті не бачив. А персонажа «Запорожців» він писав із гіпсової маски, знятої з обличчя молодого художника. Коли з нього знімали маску, той усміхнувся, і усмішка так і залишилася на масці.

Для суворого козака із похмурим поглядом позував Василь Тарновський, український колекціонер і меценат, власник відомого маєтку в Качанівці. Саме тут Репін змальовував козаку амуніцію (а разом і самого господаря маєтку), якої у Тарновського було дуже багато.

Образ козака Голоти змальований із кучера Василя Тарновського. Репін, будучи захопленим зовнішнім виглядом, нетверезістю і смішливістю кучера, встиг замалювати його, коли вони разом із Тарновським переправлялися через Дніпро на поромі.

Кошовий отаман тодішньої Січі Іван Сірко — одна з центральних фігур картини. Художник довго шукав для нього образ, зупинившись врешті-решт на генералові Михайлові Драгомирові, тодішньому командувачеві військами Київського військового округу, згодом — київському генерал-губернаторі.

	Прототипом персонажа, що зображає татарина, був студент-татарин, однак прекрасні білі зуби були змальовані художником із черепа козака-запорожця, знайденого на розкопках біля Січі.
	Для товстуна, який повинен був зображати ще одного хрестоматійного персонажа — Тараса Бульбу, — прототипом став професор Петербурзької консерваторії Олександр Рубець, нащадок польського шляхетського роду.
	З-за Тараса Бульби понуро виглядає худий, високий, довговусий козак. Це ще один музикант, соліст Маріїнського театру Федір Стравінський, батько відомого композитора Ігоря Стравінського.
	Власник широкої лисини і триповерхової потилиці — Георгій Алексєєв, почесний громадянин міста Катеринослава, пристрасний нумізмат. Побачивши його унікальну потилицю і лисину, Рєпін загорівся бажанням зобразити це на картині. Проте Алексєєв з обуренням відкинув пропозицію художника позувати йому в такій непривабливій позі. Тут на допомогу Рєпіну прийшов Яворницький.

	Запросивши Алексеєва подивитися свою колекцію монет, він нишком посадив художника ззаду, і поки довірливий нумізмат милувався колекцією, моторна рука майстра зобразила його в потрібному ракурсі. Георгій Алексєєв упізнав себе вже в Третьяковській галереї й був дуже ображений на обох.
	Напівголий запорізький вояка (за-разом і картяр) — це приятель Рєпіна і Яворницького, педагог народної школи Костянтин Белоновський. Картярем він був лише за сюжетом картини, а не в житті. Саме тому, що цей персонаж мав зображати не тільки воїна, але й любителя азартних ігор, він змальований роздягненим — при серйозній грі козаки знімали сорочки, щоб не ховати карти за пазуху і в рукави.
	Писар — Дмитро Яворницький. Саме він був головним натхненником і консультантом художника. Саме з експонатів зібрань Яворницького Рєпін змалював велику частину амуніції, зброї та іншої козацької атрибутики. Перший закінчений ескіз картини Ілля Рєпін подарував саме Дмитру Яворницькому. Усмішку Яворницького Рєпіну вдалося видобути не відразу. Коли історик приїхав в майстерню художника позувати, він був вельми похмурий. Але у Рєпіна знайшовся журнал із карикатурами, який він підсунув Яворницькому. Той, проглянувши декілька сторінок, заусміхався, й у такому вигляді потрапив в остаточний варіант картини.

Один із колоритних персонажів змальовано з художника Івана Цюнгінського, викладача малювальної школи Товариства заохочення мистецтв, активного учасника петербурзького творчого об'єднання «Світ мистецтва». За національністю він був поляком, проте все-таки склав компанію запорожцям.

Б. «Домалюй картину»: запропоновано фрагмент картини. Учням за допомогою прийому словесного малювання потрібно «домалювати» її.

Твір-опис за картиною

М. Примаченко «Фантастичний звір»

Відеоряд з аудіокоментарем: фрагменти біографії художниці Марії Примаченко, уривки з публікацій про неї (наприклад, стаття Л. Танюка «Добрі люди і добрі звірі». Сторіччя Марії Примаченко: бестіарій художниці як феномен першомистецтва» — «Дзеркало тижня», №11, 2009 р.), гіперпосилання на віртуальні галереї картин художниці (під час виконання завдань посилання неактивні, автоматично блокуються).

Завдання: Учням запропоновано фрагмент картини Марії Примаченко «Фантастичний звір» (полотно розділене на дві частини, одна з яких невидима; через функцію «Творча лабораторія вчителя» параметри перегляду може задати вчитель або параметри задаються комп'ютером). Методом словесного малювання школярі намагаються відтворити невидимий фрагмент.

Допоміжні запитання:

- *Що я домалюю на картині?*
- *Як я це намалюю?*
- *Якими фарбами я скористаюся?*

Після завершення виконання завдання учні мають змогу переглянути репродукцію картини в цілісному вигляді (див. ілюстрації). Методично обґрунтоване провокування креативності у цій вправі полягає в тому, що учні, розпочинаючи роботу, не знатимуть одну «таємницю» фантастичного звіра — у нього дві голови (на кожному з фрагментів видно лише одну з них), а оскільки звір фантастичний — кожен учень матиме змогу

реалізувати власні креативні здібності у художньому зображенні. Технічне виконання цього завдання пов'язане з використанням друкувального засобу. Додаткові опції цього та інших типів схожих завдань дають можливість (як варіант) роботи з контурними зображеннями. Такий тип завдань можливий, наприклад, для учнів 5-6 класів.

Висновки

Концепція електронного підручника з української мови на українознавчій основі передбачає реалізацію ряду важливих завдань.

По-перше, концепцією передбачено якнайширше використання в електронному підручнику українознавчого компонента. Здебільшого дидактичний матеріал у підручниках з української мови дібрано із класичних творів, добре відомих. Це, з одного боку, виправдано, адже класика — це

те, що відшліфувалося часом. Проте, з другого боку, зважаючи на активні глобалізаційні процеси, на те, що діти сьогодні — це активні користувачі сучасної цифрової техніки, концепція зосереджує учня не лише на тому, що випробувано часом, а й пропонує супернове. Тому в дидактичних матеріалах подано приклади із творів сучасного мистецтва, реалізовані здебільшого за допомогою мультимедіа.

В історії України є багато цікавих фактів, про які діти можуть і не знати, оскільки їх вивчення не закладено у шкільну програму. Такі факти також передбачається використати як українознавчий дидактичний компонент в концепції електронного підручника, зокрема, реалізуючи можливість переходу через гіперпосилання на інший рівень інформації (часто принагідний).

По-друге, однією з важливих ідей концепції є використання усіх технічних можливостей, які доступні сьогодні користувачеві цифрової техніки. Учень має змогу скористатися мультимедіа — відео, аудіо, анімацією тощо, він зможе використовувати мікрофон, адже саме так можна працювати над вимовою. У розважальну практику активно входить такий різновид розваг, як караоке, тому концепцією передбачено використання й цього засобу.

По-третє, концепція демонструє прагматичний підхід до вивчення української мови. Саме тому тут передбачено використання тестових та інших навчальних завдань, які дають змогу учневі вийти на певний освітній рівень після завершення чергового етапу шкільної програми. Система контролю та оцінювання у концепції закладає можливість послугування матеріалами тестів, програмами перевірки знань.

По-четверте, концепція створює умови для використання широкого комунікативного зв'язку. Принципова позиція авторів концепції полягає в тому, що центром комунікативного зв'язку, який має забезпечити можливість робочого спілкування дитини з викладачем чи фахівцем з певної дисципліни, повинен стати Національний науково-дослідний інститут українознавства. Саме тут зосереджено науково-освітні кадри із різних сфер знань, які можуть розв'язати будь-яку навчальну, наукову проблему, що виникає в комунікації такого рівня. І найголовніше — ННДІУ сьогодні — найважливіший осередок знань про Україну та українство, тих знань, яких сьогодні потребує українське суспільство.

Відповідно впровадження концепції в життя через створення електронного підручника на українознавчій основі — на часі, а таке видання закладе основи нового етапу в підручникотворенні.

Наукове видання

Чемеркін Сергій Григорович
Єрмоленко Світлана Яківна
Пономаренко Ангеліна Юріївна
Шляхова Валентина Володимирівна

Електронний підручник з української мови на українознавчій основі (концепція)

*Друкується за рішенням вченої ради
Національного науково-дослідного інституту українознавства*

В авторській редакції

E50

Електронний підручник з української мови на українознавчій основі (концепція) / С. Г. Чемеркін, С. Я. Єрмоленко, А. Ю. Пономаренко, В. В. Шляхова. — К.: ВБ «Максимум», 2010. — 56 с.
ISBN 978-966-1629-07-2

УДК 811.161.2 + 37.02

Підписано до друку 19.01.2010.
Формат 60X84/16. Ум. друк. арк. 2,1. Обл.вид. арк. 2,8.
Тираж 500 прим.
Зам №10-1.

Національний науково-дослідний інститут українознавства,
м. Київ, вул. Ісаакяна, 18